

nieuws- en informatieblad

2020 - 2 / april

BELANGRIJKE DATA

- geen evenementen.

IN DIT NUMMER

- Van de voorzitter (pag. 2).
- Evenementen (pag. 4).
- Korte mededelingen (pag. 4).
- Algemene Ledenvergadering (ALV) (pag. 5).
- De virtuele rondleiding – een verkenning ten tijde van corona (pag. 6).
- Verslag van de jury voor de VVNK-scriptieprijs 2019 (pag. 11).
- De Obrechtkerk: een museum van moderne kerkelijke kunst (pag. 17).
- Nieuwe kunstenaarsmonografieën: Nelly Bodenheimer en Nicolaas van der Waaij (pag. 23).
- Boekbesprekingen (1): Stadlerpaleizen en Architect Sietze Veenstra (pag. 28).
- Boekbespreking (2): 10 met een griffel (pag. 35).
- Nieuwe uitgaven (pag. 41).
- Tentoonstellingsagenda (pag. 44).

VAN DE VOORZITTER

Buiten is het stil op straat. Het dagelijkse leven ligt stil. Ook voor veel van onze VVNK-vrienden. Wel een verraderlijke stilte, want daarachter gaan veel spanning en verdriet schuil. Hopelijk zijn u en uw dierbaren nog voor het coronavirus gespaard gebleven. Maar eerlijk gezegd is het ook een weldadige stilte die een enorme rust geeft, nu het drukke leven grotendeels tot stilstand is gekomen. Hoewel we zoveel mogelijk thuis moeten blijven, mogen we van premier Rutte nog wel een frisse neus halen. En die kan ons voeren langs plekken en gebouwen die er ineens heel anders uitzien. Mooier ook. We doen vast allemaal dingen die ons dichterbij de 'schoonheid van de kunst' brengen. Je wilt ervan blijven genieten, iedereen op haar of zijn eigen manier.

Ik weet niet waarom u kunstboeken koopt, maar ik doe dat voornamelijk voor de afbeeldingen. Bij het consumeren komt de tekst er bekaaid af. Vaak laat ik die voor wat hij is. Die tekst van mijn kunstboeken ben ik nu gaan lezen. Opmerkelijk hoe die kunstboeken ineens meer tot leven komen door ze ook te lezen. Tegen mijn kunstverzameling ben ik ook anders gaan aankijken. Als u kunst verzamelt, gaat u daar misschien ook actiever mee aan de slag. Bekijk alle objecten nog eens beter of van een andere kant, en ontdek en geniet zoveel meer dan ze - aan de wand of tentoongesteld - te laten voor wat ze zijn. Zelf kwam ik in mijn verzameling een aantal prachtige kristallen, diamantgeslepen drinkglazen tegen van het servies 'Corona 1966' van de Glasfabriek Leerdam, in 1966 ontworpen door Gerard Thomassen. Aan de onderzijde van de kelk zijn ze

Gerard Thomassen, servies Corona, Royal Leerdam, 1966.

kruiselings diamantgeslepen. Dit servies kozen prinses Beatrix en prins Claus als hun huwelijksgegeschenk; het bestaat uit 27 verschillende typen glazen voorwerpen. Ondanks de inmiddels negatieve klank van de naam besloot ik dat over dit mooie, koninklijke servies geen doem van het virus mocht komen te liggen. Uit deze glazen drinken we heerlijke wijn.

De VVNK kan toch wat bijdragen aan het bevredigen van uw behoefte aan kunst, al hebben we helaas alle geplande activiteiten van de VVNK moeten afgelasten. De Algemene Ledenvergadering (ALV) in het Drents Museum in Assen kon helaas niet doorgaan. Maar die houden we op een andere manier; zie elders in dit nummer. Ons plan om het zo prachtig door Eef de Hilster en Dé Reijne samengestelde herinneringsboek van de Stichting Schone Kunsten rond 1900 (SSK 1900) met enig ceremonieel tijdens de ALV te presenteren kon ook niet doorgaan. Maar dat boek is nu met deze *Rond 1900* meegezonden. Zo kunt u toch van kunst uit 'onze periode' genieten. Onze vrienden van het Drents Museum moesten het museum helaas ook sluiten. Wij wensen directeur Harry Tupan, hoofdconservator Annemiek Rens en alle medewerkers veel sterkte bij alles wat nog

komen gaat, want de cultuursector heeft en krijgt het zwaar te verduren.

Onze leden konden evenmin op excursie naar Radio Kootwijk. Die excursie komt wel weer. Velen hadden ook uitgezien naar onze buitenlandse reis naar Glasgow. Vooralsnog hebben we die reis met een jaar uitgesteld. De kunst van Charles Rennie Mackintosh wacht wel op ons, en er zijn een hoop websites die onze belangstelling zelfs kunnen vergroten.

Gelukkig hadden we nu alle tijd om een nummer van *Rond 1900* samen te stellen, deze keer onder redactie van onze nieuwe redacteur, Michel Didier. Succes Michel! We zijn ons bestuurslid Maarten Nubé zeer erkentelijk voor het jaar dat hij als interimredacteur onze bladen heeft willen vullen met boeiende artikelen. Dank je zeer, Maarten! In dit nummer bieden we u kunstenaarsmonografieën en een aantal boekbesprekingen die ook uitnodigen om gebouwen te gaan bekijken. Voorlopig alleen als u in die steden woont. We hebben verder een mooie beschrijving van de Amsterdamse Obrechtkerk, die we een aantal jaren geleden al eens voor een excursie bezochten. U had ook nog een verslag van de jury van de VVNK-scriptieprijs te goed. Helaas moet u het deze keer zonder aankondigingen van excursies doen. Jammer dat we er niet meer op uit kunnen om musea te bezoeken. Ze zijn immers allemaal dicht. Maar niet getreurd: als VVNK kunnen we u een beetje helpen. U zult ongetwijfeld hebben vernomen hoe de hele culturele sector, van orkesten tot individuele kunstenaars aan toe, heel creatief proberen om ons via internet en sociale media toch te laten genieten. Heel inspirerend. Vrijwel alle musea hebben een virtuele tour door het museum, laten je op allerlei manieren

favoriete kunstwerken bekijken of bieden wat voor inventieus en moois dan ook. Ook organisaties als Museumkaart, de Vereniging Rembrandt, de Culturele agenda.nl, Google's Artsandculture, etc. doen dat. Maar bij al die initiatieven zie je soms door de bomen het bos niet meer. Om het u wat gemakkelijker te maken heeft Maarten Nubé daarom achter in dit nummer wel een virtuele tentoonstellingsagenda opgesteld. Daarnaast heeft hij een artikel gemaakt met een keuze uit een aantal musea die ons virtueel en digitaal toch een museum laten bezoeken, ook in het buitenland. En dan niet door een paar plaatjes te tonen, maar door u echt door het gebouw te laten navigeren en 'rondlopen'. U kunt die activiteiten gemakkelijker aanklikken in de digitale PDF-versie van deze *Rond 1900* op onze website www.vvnk.nl/nieuwsbladarchief. En u weet natuurlijk dat onze site altijd al een groot aantal links heeft naar andere interessante organisaties, musea, architectuur en zelfs een aantal tijdschriften. Zie bijvoorbeeld het laatste nummer van het onvolprezen Art Deco Magazine (zie www.vvnk.nl/links).

Van harte welkom zijn natuurlijk al uw suggesties, tips, artikelen en artikeltjes over interessante (kleine) musea, kunstwerken, gebouwen, anekdotes, 'aparte' verzamelingen of over wat andere leden maar leuk zouden kunnen vinden.

We weten niet hoe de komende maanden zullen verlopen, maar ik wens u namens het hele bestuur gezondheid en sterkte, en hopelijk zien we elkaar over een paar maanden weer tijdens een van onze activiteiten. Voor nu vooral veel lees- en kijkplezier.

Eddy Engelsman

EVENEMENTEN

Uitstel evenementen

Vanwege de maatregelen ter bestrijding van het coronavirus hebben we de excursie naar Radio Kootwijk op 18 april moeten afzeggen. Jammer, want er was veel belangstelling. We hopen dan ook dat we in augustus of september, wanneer alles weer normaal is, alsnog deze excursie kunnen organiseren.

Het Museum van het Boek/Meermanno in Den Haag is nu ook dicht. Daarom kon de tentoonstelling over De Gemeenschap niet bezocht worden en ging ook het symposium niet door. Inmiddels hebben we

bericht ontvangen dat de tentoonstelling is uitgesteld en nu plaats zal vinden van 13 juni t/m 6 september. Het symposium zal waarschijnlijk plaats vinden op 14 juni. De leden die zich hebben opgegeven krijgen daarover nog bericht van het museum.

We waren nog van plan om andere tentoonstellingen te bezoeken. Momenteel is echter nog niet duidelijk of die verlengd kunnen worden, zodat we er toch nog een bezoek kunnen brengen.

Hopelijk weten we meer in de volgende *Rond 1900*.

Irene van Geest

Coördinator evenementen

KORTE MEDEDELINGEN

De Gemeenschap en het modernisme

Tentoonstelling en symposium De Gemeenschap: hernieuwd modernisme, over uitgeverij en tijdschrift De Gemeenschap, katholiek platform voor kunstvernieuwing 1925-1941, zijn dan wel uitgesteld, maar het bijbehorende boek *De Gemeenschap en het Modernisme* is inmiddels wel verschenen. Auteur Lex van de Haterd promoveerde in 2008 al op *De Gemeenschap: De waarheid hoger dan de leus: over de beeldvorming rondom tijdschrift en uitgeverij De Gemeenschap 1925-1941*. Uitgegeven in 2008 bij In de Knipscheer, Haarlem.

De VVNK heeft de uitgave gesteund met een bedrag van 1000 euro. Het is verschenen in een oplage van 250 stuks en

te koop voor 25 euro; op het symposium voor de speciale prijs van 20 euro.

Lex van de Haterd, *De Gemeenschap en het modernisme*. Uit het lood, 2020. Formaat: 30,5 x 22 cm. Aantal pagina's: 96.

Hildo Kropjaar

Het is dit jaar Hildo Kropjaar. Er zouden daarom allerlei boeiende activiteiten plaatsvinden. In de vorige *Rond 1900* is in een artikel over enkele van zijn beeldjes al aandacht aan deze kunstenaar besteed. Helaas kunnen veel van die activiteiten niet doorgaan. Het Hildo Krop Museum in Steenwijk, dat we vorig jaar met een excursie hebben bezocht, heeft een interessante website en stuurt als je je daarvoor inschrijft bovendien nieuwsbrieven met vele wetenswaardigheden. Op onze eigen site hebben we daarom een koppeling naar de website van het museum gemaakt, onder de rubriek 'links'.

ALGEMENE LEDENVERGADERING (ALV)

Op 21 maart 2020 was de jaarlijkse Algemene Ledenvergadering gepland, maar deze kon in verband met de coronamaatregelen geen doorgang vinden. Dat is natuurlijk erg vervelend omdat het bestuur graag verantwoording over het afgelopen jaar had willen afleggen en de plannen voor het nieuwe jaar wilde bespreken. Aangezien de statuten voorschrijven dat de ALV binnen zes maanden na het verstrijken van het kalenderjaar gehouden moet worden, wil het bestuur de ALV nu schriftelijk uitvoeren. Degenen die zich hadden aangemeld voor de ALV zullen de agenda en stukken ontvangen met daarbij het verzoek om op dit materiaal (schriftelijk of per email) voor 15 mei a.s. te reageren. Vervolgens bespreekt het bestuur de reacties en zal het resultaat in een verslag aan de leden terugkoppelen. Mocht u zich niet hebben aangemeld maar alsnog het ALV-materiaal willen ontvangen, dan kunt u een berichtje sturen naar de secretaris (per email secretaris@vvnk.nl of telefonisch 06-53811260).

Bij de ALV zou ook het herinneringsboek Door nazaten geschonken. Impressie collectie Stichting Schone Kunsten rond 1900 van de voormalige Stichting Schone Kunsten rond 1900 (SSK 1900) worden uitgereikt. Na de overdracht van de collectie SSK aan het Drents Museum werd besloten om een indruk van de SSK-collectie te geven. Een budget hiervoor werd gereserveerd door het laatste SSK-bestuur in het bijzonder Ben Stork en Harmen van Vliet. De heren Dé Reijne en Eef de Hilster hebben daar de afgelopen periode intensief aan gewerkt en dat heeft geleid tot een prachtig boek dat alle leden bij deze nieuwsbrief ontvangen. Het is bijzonder spijtig dat het eerste exemplaar van het boek niet, zoals eerder het plan was, op de ALV uitgereikt kon worden aan de directeur van het Drents Museum, de heer Harry Tupan. Maar langer wachten tot een volgende gelegenheid is niet gewenst en misschien komt het boek nu goed van pas om gedurende de coronaquarantaine te genieten van de SSK-collectie. Het bestuur van de VVNK is de voormalige SSK 1900 zeer erkentelijk voor het unieke geschenk aan de VVNK-leden en dankt bij deze in het bijzonder Dé Reijne en Eef de Hilster voor hun inzet!

Door nazaten geschonken;
hardcover, 30,2 x 21,5 cm; 80 pagina's; oplage 750.

Maarten Nubé

Instructie: Aan het einde van dit artikel staan alle weblinks benodigd om in de verschillende 'virtual tours' terecht te komen; een gemakkelijke methode om op de verschillende virtuele rondleidingen in te loggen is door in het Nieuwsbladarchief van de VVNK-website naar dit nummer van de *Rond 1900* te gaan (PDF-versie) en daar de gewenste link (aan het einde van het artikel dus) aan te klikken.

"Deze musea kan je virtueel bezoeken als je thuis zit door Corona". Dat was de kop van een artikel in het Algemeen Dagblad van 16 maart, geschreven door Liesbeth de Korte. En op de Nederlandse website van het tijdschrift *Vogue* stond op diezelfde dag de kop "10x de leukste virtuele tours en online exposities van beroemde musea die je vanaf de bank kunt bijwonen". Met een coronacrisis die zich in vrijwel de gehele wereld manifesteert, zijn dit soort koppen uiteraard niet alleen een Nederlands verschijnsel. Op 18 maart schreef journalist Drew Jones in *The Washington Post*: "12 historic sites you can virtually tour from the couch during the coronavirus outbreak".

Kortom, we worden aangemoedigd om in tijden van tegenspoed, en met name wanneer als gevolg van een viruspandemie de mensen de deur niet uit mogen, ons museumbezoek of een bezoek aan bijzondere gebouwen of andere plekken, door middel van een zogenaamde 'virtual tour' te gaan beleven.

Reden genoeg om eens te gaan verkennen welke 'virtual tours' er zoal beschikbaar zijn, en dan met name diegene die binnen het interessegebied liggen van de VVNK. Maar eerst moet misschien even kort worden toegelicht wat wordt bedoeld met een 'virtual tour'. Virtuele tours zijn in feite samengesteld uit meerdere, aan elkaar gekoppelde 360°-foto's, waarbij met behulp van zogenaamde hotspots telkens kan worden doorgelinkt naar een volgende foto. Hierdoor wordt het effect verkregen dat men door een bepaalde ruimte kan 'wandelen'. Een van de bekendste toepassingen van de virtual tour zijn de Google Street View kaarten in Google Maps. En bij wijze van vervolgstap lanceerde Google in februari 2011 het Google Arts & Culture project. Hierin worden, naast hoge-resolutieafbeeldingen van kunstwerken uit musea over de hele wereld, steeds vaker ook virtuele rondleidingen in die musea aangeboden. Het is overigens niet alleen Google dat gebruik maakt van de techniek van de virtuele rondleiding. In toenemende mate verschijnen er 'virtual tours' op het internet, gepresenteerd door musea die geen deel uitmaken van het Google Arts & Culture project.

Alvorens hieronder enkele voorbeelden van toepassingen van de virtuele rondleiding in het kort te beschrijven eerst nog een enkele praktische noot. Voor bijna alle genoemde websites geldt dat het navigeren een beetje oefening vereist. Voor een achttal 'virtual tours' waarvan wordt verondersteld, of in ieder geval gehoopt, dat ze voor de lezers van *Rond 1900* tot de verbeelding zullen spreken volgt hieronder een korte bespreking. De links (plus nog wat aanwijzingen) naar de betreffende 'virtual tours' staan aan het einde van dit artikel.

Van Gogh Museum: Twee grote Nederlandse musea zijn vertegenwoordigd in het Google Arts & Culture project: het Van Gogh Museum en het Rijksmuseum. Voor het Van Gogh Museum zijn er vier zogenaamde 'Museum Views' beschikbaar waarmee een virtueel bezoek kan worden gebracht aan respectievelijk de begane grond, de eerste, tweede en derde verdieping van het gebouw. Met een fotostrip aan de onderkant van het beeld wordt hulp geboden om op bepaalde schilderijen in te zoomen (die strip zorgt er helaas ook voor dat het soms lastig is schilderijen van dichtbij in zijn geheel in beeld te krijgen). Maar de website biedt een prachtige mogelijkheid om een 'verkenkende tour' door het museum te maken.

Rijksmuseum: Voor het Rijksmuseum biedt Google Arts & Culture een achttal virtuele rondleidingen, met uitgebreide mogelijkheden om via hotspots een eigen weg door de verschillende zalen van het museum te kiezen. Zoals bijvoorbeeld een 'wandeling' door de Eregalerij om uiteindelijk (in ongeveer twintig 'stappen') bij de Nachtwacht uit te komen. En met enig navigatiezoekwerk bereik je met de virtuele tour van de eerste verdieping de zaal met de Amsterdamse Impressionisten (Breitner, Veth, Isaac Israëls, etc.). Overigens is de scherpte van de beelden hier zeker nog niet optimaal: de bij de schilderijen geplaatste tekstbordjes zijn niet of nauwelijks te lezen.

Beurs van Berlage: 'Virtual tours' van Google zijn er niet alleen voor musea. Een bijzondere ervaring is het bezoek dat gebracht kan worden aan de Beurs van Berlage. In deze virtual tour, te vinden op de website van het 'Amsterdam Conference Centre - Beurs van Berlage' kunnen de

*Beurs van Berlage, Grote zaal,
bron: Meetingsbooker.com.*

belangrijkste ruimten van de Beurs: de Grote Zaal, de Graanbeurszaal en de Effectenbeurszaal, elk afzonderlijk bezocht en tot in elke hoek bekeken worden. Bovendien kan met enige oefening een nog veel uitgebreidere 'verkenningstocht' in het indrukwekkende gebouw ondernomen worden, met bijvoorbeeld een bezoekje aan de fraaie Raadzaal voor de Scheepvaart (waar een prachtig vloerkleed ligt) of een bezoek aan de Bistro Berlage, met langs de muur de drie tegeltableaus van Jan Toorop, getiteld 'Verleden, Heden en Toekomst'.

Maar de beschikbare virtuele rondleidingen beperken zich natuurlijk niet tot Nederland. Hieronder volgen nog enkele korte beschrijvingen van de 'virtual tours' in drie prachtige gebouwen uit het begin van de vorige eeuw, de Sagrada Família in Barcelona, de Liszt Academie in Boedapest en het Bauhaus in Dessau. De tour door de Sagrada Família is bijna duizelingwekkend, het bezoek aan de Liszt Academie levert beelden van grote schoonheid, terwijl de Bauhaus tour in hoge mate de illusie geeft er ook werkelijk in fysieke zin 'te zijn'.

Sagrada Família: Zonder meer spectaculair is de virtual tour van de

Sagrada Familia in Barcelona. Er zijn negen aparte secties: vier van de buitenkant van het gebouw en vijf van het interieur. De meest adembenemende daarvan zijn de twee secties genaamd 'interior' en 'absis'. De site geeft weliswaar niet de mogelijkheid om door de kerk te 'wandelen', maar met inzoomen en uitzoomen wordt een vergelijkbaar effect verkregen. Wanneer

*Sagrada Familia, Barcelona,
bron: Commons Wikimedia.*

de bezoeker van de site zodanig navigeert dat hij of zij omhoogkijkt naar de gewelven, wordt het een bijna duizelingwekkende ervaring.

Liszt Academie: Een van de fraaiste concertzalen van het Fin de Siècle is die van de Liszt Academie in Boedapest. Het gebouw dateert uit 1907 en naast de architecten Flóris Korb en Kálmán Giergl hebben vele kunstenaars hun bijdrage aan

*Liszt Academie, Grote Zaal,
bron: website Liszt Academie.*

het gebouw kunnen leveren, waaronder de glas-in-loodramen van Miksa Róth en het mozaïek 'Pelgrimage naar de bron van de kunst' van Aladár Körösfői Kriesch. Je kunt het allemaal, al navigerend door het gebouw, tot in het kleinste detail bestuderen. Na op het vierkante vlak 'Virtuális Túra' geklikt te hebben word je onmiddellijk in de centrale hal van het gebouw gedropt, rijk gedecoreerd met geglazuurd keramiek afkomstig uit de beroemde Zsolnay-fabriek te Pécs. Via een navigatiehulpje rechts beneden kun je op vele plaatsen in het gebouw (vijf verdiepingen) terecht komen, met als hoogtepunt de concertzaal zelf. Het enige wat er misschien ontbreekt is een orkest of solisten op het podium.

Bauhaus Dessau: Het afgelopen jaar was Bauhausjaar en ook de VVNK heeft hier uitgebreid aandacht aan besteed, onder meer met een bezoek aan de Bauhaustentoonstelling in Museum Boijmans in Rotterdam. In maar liefst elf afzonderlijke 'virtual tours' wordt het Bauhaus Dessau uitvoerig belicht, met niet alleen uitgebreide aandacht voor het hoofdgebouw, maar ook voor de 'Meisterhäuser' van Bauhaus-directeur Walter Gropius en docenten als Lyonel Feininger en Mohóly-Nagy.

*Bauhaus Dessau, Kantine,
bron: website Bauhaus Dessau.*

Om af te sluiten hieronder nog twee virtual tours, een van de Courtauld Gallery in Londen, omdat de beelden van exceptionele kwaliteit zijn, en een van het Voerman Museum in Hattem, Gelderland, die laat zien dat ook een kleinschalig museum zich uitstekend kan presenteren met een virtuele rondleiding.

Courtauld Gallery Londen: De virtuele tour die te bezoeken is via de website van de Courtauld Gallery in Londen stijgt kwalitatief misschien wel boven alle andere (ook die van Google Arts & Culture) uit. De Courtauld Gallery maakt deel uit van het Courtauld Institute of Art, dat valt onder de University of London. Het is een klein kunstmuseum, maar met een hoogwaardige collectie met topstukken van onder meer Cézanne, Degas, Seurat en Van Gogh. Vanwege een grootscheepse reorganisatie van het instituut, die vanaf eind 2018 plaats zou gaan vinden, werd besloten om de verschillende zalen van de Gallery met 360°-fotografie vast te leggen. De kwaliteit van de hiermee vervaardigde en nu te bezoeken virtual tour is fabelachtig. Dat blijkt alleen al door in te zoomen op de tekstbordjes bij de schilderijen, hetgeen haarscherpe beelden oplevert. En het wordt

misschien nog wel mooier gedemonstreerd wanneer we in het schilderij 'A Bar at the Folies Bergère (1881-82)' inzoomen op de fles rosé links onderaan in het schilderij. De handtekening van Manet is perfect te lezen.

Voerman Museum – Hattem: Een laatste voorbeeld van een aantrekkelijke en sympathieke virtuele rondleiding biedt het kleinschalige Voerman Museum in Hattem, Gelderland. Het museum beheert collecties van de schilders Jan Voerman Sr en Jr, maar ook onder meer een mooie verzameling werken van de schilderes Jo Koster. De virtuele tour begint buiten bij de ingang van het museum, waarna met

*Voerman Museum, Jo Kosterzaal,
bron: Mijn Gelderland.*

behulp van uitnodigende pijltjes een zeer gebruiksvriendelijke, virtuele rondgang door het museum kan worden gemaakt.

Nee natuurlijk, niets gaat boven een reëel bezoek. Maar er kunnen redenen zijn die bezoeken aan musea of bijzondere gebouwen moeilijk of, zoals met de coronacrisis, geheel onmogelijk maken. Virtuele rondleidingen bieden dan een mooi en soms zelfs spectaculair alternatief. Het ontbreekt er nog maar aan dat je in het restaurant van het museum een (virtuele?) koffie of thee kan

bestellen. De kantine van het Bauhaus lijkt er helemaal klaar voor te zijn.

Navigatie: Navigatie op de verschillende websites met pijltjes (naar links, rechts, omhoog, omlaag, "slepen")

met ingedrukte linker muisknop, in- en uitzoomen met het muiswiel; "wandelen" met behulp van hotspots en pijlen). Verder per weblink soms nog specifieke aanwijzingen. In alle gevallen is het mogelijk om een schermvullend beeld te krijgen.

Van Gogh Museum: <https://artsandculture.google.com/partner/van-gogh-museum>

Onderaan de pagina staan vier Museum View-weergaven; door op de foto's onderaan of op het balkje midden rechts (0, 1, 2, 3) te klikken kom je op verschillende plekken in het museum terecht.

Rijksmuseum: <https://artsandculture.google.com/partner/rijksmuseum?hl=nl>

Onderaan de pagina staan acht Museum View-weergaven; navigatie vergelijkbaar met Van Gogh Museum. Om meer te weten te komen over architect Pierre Cuypers, ga naar discover.nl/cuypershuis-roermond-virtual-tour

Beurs van Berlage: <https://beursvanberlage.com/nl/amsterdamconferencecentre/virtual-tour>

In vakje linksboven klikken op 'Veergeven op Google Maps'; rechtsonder knoppen om op verschillende niveaus van het gebouw terecht te komen; door op <https://bistroberlage.com/over-ons/> te klikken, en dan (onderaan pagina) 'Neem een virtuele kijk' kom je direct in de Bistro Berlage terecht.

Sagrada Familia, Barcelona: <https://sagradafamilia.org/visita-virtual>

Klikken op een van de keuzemogelijkheden bovenaan de webpagina, bijvoorbeeld op 'interior'; navigeren met pijltjes onderaan in beeld (tweede rondje van rechts gebruiken om schermvullend beeld te krijgen).

Liszt Academie, Boedapest: <https://zeneakademia.hu/multimedia-eng>

Op de webpagina 'virtual tour' aanklikken, dan het vierkant 'Virtuális Túra' aanklikken; daarna bijvoorbeeld 'Floorplans' links onderaan aanklikken en er volgt de mogelijkheid om door op 'Groundfloor' te klikken ook naar de andere verdiepingen van het gebouw te gaan.

Bauhaus Dessau: <https://artsandculture.google.com/partner/stiftung-bauhaus-dessau>

Onderaan de webpagina kan gekozen worden uit elf Museum View-weergaven.

Courtauld Gallery, Londen: <https://courtauld.ac.uk/gallery/about/3d-gallery-virtual-tour>

Op de webpagina staat een lijstje met zeven zalen (rooms) van het museum; klik bijvoorbeeld op 'room 2' en ga dan door de deuren naar 'room 7'.

Voerman Museum, Hattem: <https://www.onlineinbeeld.nl/VirtueleTour/Hattem-VoermanMuseum>

VERSLAG VAN DE JURY VOOR DE VVNK-SCRIPTIEPRIJS 2019

De jury voor de VVNK-scriptieprijs 2019 werd gevormd door Jan Jaap Heij (oud-conservator Drents Museum Assen), Agnes Groot (voormalig docent Kunstgeschiedenis aan de Vrije Universiteit), Annemiek Rens (hoofdconservator Drents Museum Assen, en speciaal belast met de collectie kunst rond 1900), en ondergetekende (voormalig docent aan de Radboud Universiteit Nijmegen). De jury heeft in totaal vier scripties beoordeeld.

Dit aantal vond de jury wel wat mager, vergeleken met de ronde van 2017 waarvoor negen scripties waren binnengekomen. Wij vinden dit jammer en hopen dat dit geen teken is van een neerwaartse trend; immers, het aantal studenten van letterenvakken is op alle universiteiten sterk teruggelopen en daarmee ook dat van studenten kunstgeschiedenis. Wel kwamen de inzendingen van verschillende universiteiten: de Universiteiten van Groningen, Leiden en Utrecht en de Open Universiteit. De onderwerpen en de gekozen invalshoeken liepen zeer uiteen. Dit maakte onderlinge vergelijking en beoordeling soms lastig, maar aan de andere kant vonden wij het een goed teken dat kunst en cultuur uit het tijdvak rond 1900 zoveel verschillende mogelijkheden biedt voor onderzoek. Ook nieuwe benaderingswijzen en invalshoeken, zoals fotografiegeschiedenis en -theorie en

interculturele studies, kwamen aan bod. Het was weer een genoegen om kennis te nemen van zoveel goed en veelbelovend onderzoek. Wat opviel was dat taal en spelling van de scripties ditmaal keurig in orde waren; in de voorafgaande jaren heeft de jury daarover wel eens kritische opmerkingen geplaatst.

Wat de bachelorscriptieprijs betreft, die voor de ronde van 2017 voor het eerst werd uitgereikt en waarvoor toen vier inzendingen binnen zijn gekomen: ditmaal was er slechts één bachelorscriptie binnengekomen. Dit vond de jury te weinig om tot een prijsuitreiking over te gaan.

Toch willen wij deze scriptie niet onvermeld laten, want het is een verrassend werkstuk met een gedurfd onderwerp, en een vraagstelling waarvoor via verschillende kanalen naar een oplossing is gezocht. Het betreft de scriptie van Inge van Vught, *Dragers van Verhalen*, met als ondertitel: *Een kunst- en cultuurhistorisch onderzoek naar zes boekbanden, vervaardigd in Nederlands-Indië voor de Europese markt tussen 1910 en 1940*. De scriptie is afkomstig van de Universiteit Utrecht; begeleider was dr. Patrick van Rossem en tweede lezer dr. Linda Boersma. De schrijfster analyseerde zes op buffelperkament gebatikte boekbanden uit de collectie van de Koninklijke Bibliotheek, waarover verder niets bekend was dan dat ze in Nederlands-Indië vervaardigd zijn tussen 1910 en 1940. De inhoud van de boeken waar de banden omheen zitten is totaal uiteenlopend en lijkt voor de schrijfster geen aanwijzingen te geven over de herkomst (naar het idee van de jury lagen hier nog wel mogelijkheden). Bij gebrek aan herkomstgegevens tot nog toe zijn deze boekbanden geplaatst binnen de Nederlandse koloniale politiek, met name het streven om een exportmarkt te

creëren voor producten van autochtone kunstnijverheid. Zowel commerciële als emanciperende motieven speelden hierin mee. Er werden ateliers en werkplaatsen opgericht waar inheemse ambachtslieden producten maakten voor een Westerse markt, die beantwoordden aan een beeld van wat 'typisch Indisch' was. Deze beeldvorming is een centraal thema in de scriptie. De zes boekbanden zijn daar een voorbeeld van; ze kunnen gezien worden als een soort 'souvenirs'. Een specifiek atelier als herkomstplaats kon niet worden aangewezen, al heeft de schrijfster associaties met het atelier 'Kunstarbeid', geleid door een Nederlandse dame.

Doorgaans wordt de Indische batik-kunst op textiel en perkament gezien als een techniek waardoor Nederlandse kunstenaars omstreeks 1900 (zoals Johan Thorn Prikker, Carel Lion Cachet en Bertha Bake) zich hebben laten beïnvloeden; het is duidelijk dat er nog meer en andere vormen van interculturele uitwisseling hebben meegespeeld. Dit verdient zeker nader onderzoek.

De drie Masterscripties worden eerst kort gekarakteriseerd in alfabetische volgorde. Daarna zal nader worden ingegaan op de scripties van de prijswinnaars.

- **Joëlle Daems**, *Blurred Boundaries in Early Dutch Photography: Petit Genre and the Photogram*. De scriptie is geschreven aan de Universiteit van Leiden, onder begeleiding van dr. Helen Westgeest, met als tweede lezer dr. Marion Boers. Deze scriptie concentreert zich op de vergelijking van twee foto's uit de vroege, Hollandse, fotografie die op het eerste gezicht weinig met elkaar te maken hebben. Ten eerste een abstract

Joëlle Daems tijdens haar presentatie op de Scriptieprijsuitreiking.

fotogram; deze term duidt op een afdruk van een voorwerp dat op lichtgevoelig materiaal werd gelegd en direct belicht werd. Het betreft dus een vorm van fotograferen zonder camera. Maker van het fotogram in kwestie is de bekende portret- en reportagefotograaf Henri Berssenbrugge. Het tweede object is een zogeheten 'composed photograph', waarbij de term photograph of foto verwijst naar zowel het fotoproces met de camera als naar de afdruk op het fotopapier. De maker van deze foto van een drie-dimensioneel interieur naar voorbeeld van een 17de-eeuws genreschilderij was fotograaf Richard Polak. Aan de hand van contemporaine en moderne foto-theoretische inzichten wordt betoogd dat beide foto's onverwacht veel overeenkomsten vertonen.

- **Wim van Driessche**, *'Religiositeit' in de beeldroman Mon Livre d'Heures* van Frans Masereel. Deze scriptie komt van

de Open Universiteit, en werd begeleid door dr. Jos Poels, met (hier als functie vermeld) examinator dr. Mieke Rijnders. *Mon Livre d'Heures* is een zogeheten 'beeldroman', bijna een stripverhaal maar zonder woorden, gemaakt door de Vlaamse kunstenaar Frans Masereel in 1919. Het is een serie van 167 houtsneden in expressionistische stijl en verbeeldt de omzwervingen van een anonieme man in de moderne stad: zijn ontmoetingen met onder anderen prostituees, kinderen, kermis- en cafébezoekers. Uiteindelijk trekt hij de stad uit, de natuur in, en daar sterft hij. De scriptieschrijver gaat er van uit dat het verhaal in hoge mate autobiografisch is en legt verbanden met de rooms-katholieke jeugd van de kunstenaar en de morele opvoeding die hij daarmee gekregen moet hebben, vooral via de catechismus. Ook worden verbanden gelegd met middeleeuwse getijdenboeken, blokboeken en andere populaire religieuze prenten.

- **Klaas Geert Schaafsma**, *'Een moord gepleegd op elk natuurlijk leven'*. Kasper Niehaus, kunstcriticus voor dagblad **De Telegraaf**, 1918-1924. De scriptie komt van de Rijksuniversiteit Groningen, is begeleid door dr. Peter de Ruiter, met als tweede lezer prof. dr. Ann-Sophie Lehmann. Het citaat waar de titel van deze scriptie mee begint is afkomstig van de criticus Kasper Niehaus en heeft betrekking op abstract werk van Bart van der Leek uit 1919. Hier blijkt al uit hoe criticus Niehaus – die zelf ook schilder was – stond tegenover abstracte kunst. De scriptie behandelt welke kunst wél de voorkeur van Niehaus had, hoe hij zich kunstkritisch positioneerde

Klaas Geert Schaafsma tijdens zijn presentatie op de Scriptieprijsuitreiking.

en welke belangen daar in sommige gevallen achter schuil gingen: zijn relaties met andere kunstenaars en banden met de (Amsterdamse) kunsthandel.

Naar het oordeel van de jury verdient de scriptie *Blurred Boundaries in Early Dutch Photography* van Joëlle Daems de eerste prijs. De vraagstelling is origineel: wat kunnen een abstract-modernistisch fotogram uit ongeveer 1920 en een picturalistische foto uit ongeveer 1913-1915 met elkaar te maken hebben? De schrijfster pleit in haar inleiding voor een analyse van de foto als foto via het medium zelf. Door haar benadering zouden nieuwe perspectieven kunnen ontstaan om onze aandacht te kunnen richten op de, volgens haar, verwaarloosde of vergeten vroege Hollandse fotografie. Vervolgens wordt in een knap volgehouden theoretisch betoog naar een conclusie toegewerkt. Er wordt een aantal fundamentele vragen aangepakt. Het 19de-eeuwse idee dat fotografie de 'Pencil of Nature' zou zijn, een objectieve weergave zonder interpretatie of vervorming door menselijke bemoeienis, was al onhoudbaar gebleken. Het idee dat fotografie volkomen mechanisch te werk ging, hield tevens in dat een fotograaf een

vrij lage status had, in elk geval geen status als kunstenaar. Met de opkomst van het idee, omstreeks 1900, dat er ook een artistieke kant aan het maken van foto's zit, komt tevens de vraag naar aard en betekenis van

de artistieke bemoeienis naar voren. Drie clusters van vragen worden behandeld: in hoeverre en op welke wijze speelt het licht - een voor de fotografie onmisbaar element - een rol? Wordt het direct gebruikt zoals het zich voordoet of wordt het gemanipuleerd? En in welke zin dan? Versterking van contrast, of juist schakering, of toevoegen van lichtbronnen? Een tweede probleemveld betreft de compositie van het beeld: in hoeverre betreft het een - schijnbaar toevallige - uitsnede of gaat het om een van tevoren opgezette constructie? Het derde, in zekere zin inhoudelijke, punt is de verhouding van de beide foto's tot het tijdstip van ontstaan. In hoeverre is er sprake van vastleggen van een moment in de tijd, in de zin van bewaren van het verleden, de herinnering aan het verleden voor de toekomst?

De jury had nog wel wat vragen

en aanmerkingen. De eerste betreft de keuze van de beide voorbeelden; deze wordt niet verantwoord. In hoeverre zijn ze representatief voor hun tijd? En is er eigenlijk niet aangetoond dat de in de theorie(ën) onderscheiden categorieën niet altijd opgaan in plaats van dat de foto's overeenkomsten hebben? En verder, hoewel dit een theoretische scriptie is waarin het contextuele aspect van minder belang is: wij werden heel erg nieuwsgierig naar de persoon van fotograaf Richard Polak, die wij niet kenden, en naar zijn genre, dat ons eveneens onbekend was. Werde er vaker zo gewerkt en kon men er zijn beroep van maken?

De tweede prijs gaat naar de scriptie 'Een moord gepleegd op elk natuurlijk leven' van Klaas Geert Schaafsma. Dit is een heel ander soort scriptie, met een

meer verhalende opzet. Zij kan naar het ons lijkt geplaatst worden in het door scriptiebegeleider Peter de Ruiter opgestarte project *Kunstkritiek in Nederland 1885-2015*. Hier is een serie bloemlezingen

over had die hem in de kunstenaarswereld niet altijd in dank werden afgenomen. Niehaus vond kunstcritiek even belangrijk als het maken van kunst, mits door bevoegden uitgeoefend. De meeste kritieken van Niehaus betroffen exposities in vooral Amsterdamse kunsthandels. De innigste banden had hij met kunsthandel J.F. van Deene; hij kende Jan van Deene nog uit Parijs.

van elf delen uit voortgekomen. Het project werd afgesloten in 2017, maar het was natuurlijk wel de bedoeling dat het de aanzet zou geven tot nadere uitdieping van sommige kunstcritici en/of vormen van kunstcritiek. Kasper Niehaus, als vooraanstaand en zeer productief criticus, verdiende zeker dat nadere onderzoek. In deze scriptie wordt zijn vroege periode als kunstcriticus, van 1918 tot 1924, bij *De Telegraaf* belicht; een einddatum die overigens niet nader gespecificeerd wordt. *De Telegraaf* was toen een heel ander type blad dan nu, en wat de politieke koers betreft – we hebben het over de jaren kort na de Eerste Wereldoorlog - Fransgezind. Dat was Niehaus toen ook, in artistiek opzicht. Hij had in 1912 en 1913 in Parijs gewoond met andere Nederlandse schilders en dat verblijf was zeer vormend voor hem geweest. Hij schreef veel over moderne Franse kunst, die voor hem een soort ijkpunt vormde, hoewel abstracte kubistische experimenten niet op zijn bijval konden rekenen. Hetzelfde was het geval met eigentijdse Nederlandse kunst, waar hij zeer uitgesproken meningen

Verder met de Galerie d'Art français, eveneens opgezet door Van Deene en gevestigd in een deel van het huis van Conrad Kickert. De verstrengeling van artistieke, zakelijke en familiebanden wordt in deze scriptie goed uitgelicht.

Enkele puntjes van de jury: de scriptie is op sommige punten beter uitgewerkt dan op andere. Met name misten wij een relatie met Niehaus' eigen, neorealistische, schilderkunst. En het zou goed zijn geweest als er aan de scriptie als bijlage een lijst met recensies uit de betreffende periode was toegevoegd. Verder vonden wij deze scriptie heel goed geschreven.

18 januari 2020.

De jury voor de VVNK-scriptieprijs 2019:

Drs. Agnes Groot

Drs. Jan Jaap Heij

Annemiek Rens MA

Dr. Lieske Tibbe, voorzitter.

Foto's bij het juryrapport zijn gemaakt door Eef de Hilster tijdens de Scriptieprijsuitreiking op 18 januari 2020. Meer foto's op de website vvnk.nl.

DE OBRECHTKERK: EEN MUSEUM VAN MODERNE KERKELIJKE KUNST

Michel Didier

Kort na de vorige eeuwwisseling verrijst in Amsterdam-Zuid een monumentale kerk, die even monumentaal wordt ingericht. Maar in 1925 gooit een nieuwe pastoor het roer radicaal om: Hubertus Hoosemans geeft moderne kunstenaars opdracht de kerk te voltooien. Nu is de Rozenkranskerk in de Obrechtstraat een 'museum van vroeg-twintigste-eeuwse kerkelijke kunst'.

In de zuidelijke uitbreiding van Amsterdam verrijst vanaf 1880 een chique wijk rond Vondelpark en Concertgebouw met villa's en appartementen die duidelijk niet uit een catalogus met bouwornamenten komen, maar onder architectuur zijn gebouwd. De rijkere katholieken zijn niet welkom in de protestantse grachtengordel en vestigen zich in de nieuwe wijk, waar Pierre Cuypers een straat ontwerpt rond een kerk – de Vondelkerk. In 1899 is hun aantal dusdanig toegenomen dat het bisdom Haarlem opdracht geeft voor de bouw van een tweede kerk in de wijk.

De bouwcommissie gaat niet over één nacht ijs: pas in 1902 koopt zij grond aan, waarop twee jaar later een noodkerk verrijst – die er nog altijd staat, want in 1909 wordt de eerste steen voor de monumentale parochiekerk Onze Lieve Vrouwe van de Heilige Rozenkrans links van de noodkerk gelegd. Als architect is Jan Stuyt (1868-1934) gekozen, die samen met

Jos Cuypers (1861-1949, zoon van Pierre) al een aantal kerkelijke gebouwen heeft ontworpen. Joseph Cuypers draagt ook in niet geringe mate bij aan het ontwerp van de Obrechtkerk, al houdt hij zich vooral bezig met zijn magnum opus, de nieuwe Sint Bavo in Haarlem.

Cosmatenvloer

De meeste katholieke kerken in Nederland tussen 1860 en 1910 zijn in neogotische stijl gebouwd. Stuyts hart ligt echter bij het neoromaans en de Rozenkranskerk draagt dan ook duidelijk dit stempel, hoewel er meer stijlen zijn toegepast: de hoog oprijzende torens worden bekroond door opgemetselde

Klokkentoren westzijde, Jan Stuyt 1909-11.

torenhelmen die Byzantijns aandoen. Het kleurrijke interieur is afgedekt met een geknikt cassetteplafond in de stijl van vroegchristelijke kerken in Rome. Het prachtige marmer inlegwerk in de vloer van het koor is rechtstreeks geïnspireerd op de cosmatenvloeren in middeleeuwse kerken in Rome.

Stuyt wil, in navolging van het middeleeuwse kathedraalbouwersideaal van Pierre Cuypers, dat bouw en inrichting zoveel mogelijk in één hand blijven. Voor de Rozenkranskerk ontwerpt hij het orgelfront (1917) en het overhuifde hoogaltaar (1918) en werft hij kunstenaars om het interieur te versieren.

Kort na 1900 raakt Stuyt bekend met de vernieuwingsidealen in de kerkelijke kunst die in de benedictijner abdij van het Zuid-Duitse Beuron worden nagestreefd door monnik, architect en beeldhouwer Peter Lenz. Hij en zijn volgelingen hebben zich sinds 1868 afgekeerd van het banale realisme dat de kerkelijke kunst kenmerkt en prediken een 'goddelijke harmonie'

Cosmatenvloer, koor.

door 'esthetische geometrie', gebaseerd op 'heilige maatvoering', geïnspireerd op het Egyptische proportiesysteem: streng, monumentaal en hiërarchisch. Deze 'Beuroner Kunstschule' oefent grote invloed uit op Franse schilders als Maurice Denis en Paul Sérusier en op Nederlanders als Jan Toorop en Johan Thorn Prikker, die eveneens sterk gestileerde figuren met sierlijke vormen en abstracte motieven tegen een strakke achtergrond gaan schilderen.

Stuyt introduceert de Beuroonse school in Nederland en wint verschillende kunstenaars ervoor, onder wie de broers Jan en Kees Dunselman. Jan (1863-1931) brengt de stijl vooral in de praktijk in de Amsterdamse Sint-Nicolaaskerk, terwijl zijn broer Kees (Den Helder 1878-1937) de Rozenkranskerk mag beschilderen. In de strakke Beuroner stijl schildert hij vanaf 1910 de kruiswegstaties en beschildert hij de koepel, de altaarwand en de Antoniuskapel. Ook vervaardigt hij het absismozaïek.

Eveneens in de strakke stijl zijn de Sacramentsramen van Willem Mengelberg, waarin ook de invloed van Jan Toorop te herkennen is. De ramen zijn tussen 1922 en 1924 geplaatst en daarmee het laatste kunstwerk dat in harmonie met het kerkgebouw is ontworpen.

Matthieu Wiegman, De Goede Herder.

In 1925 wordt namelijk een nieuwe pastoor benoemd in de Rozenkranskerk, Hubertus Hoosemans (1877-1953), die weinig opheeft met de tot dan toe opgeleverde kunst. Op weinig elegante wijze zet hij Dunselman aan de dijk en hij haalt bevriende kunstenaars naar de Obrechtstraat, onder wie de Vlaamse expressionist Albert Servaes (Gent 1883-1966), een van de belangrijkste religieuze schilders van Europa in de jaren 1920-50. Servaes stuit op nogal wat weerstand bij kerkelijke commissies; vooral zijn kruisweg voor de kloosterkapel te Luithagen bij Antwerpen veroorzaakt in 1919 een rel en in 1921 worden door het Heilige Officie 'religieuze taferelen van dit soort' verboden voor de officiële eredienst. Hoosemans koopt een vergelijkbare houtskooltekening van Servaes aan, een gekruisigde Christus met hevige nadruk op lijden. Hoosemans hangt het in de pastorie; voor de kerk laat

hij Servaes een gemelijker Maria en de Heilige Drievuldigheid schilderen.

Matthieu Wiegman

De belangrijkste kunstenaar van de Rozenkranskerk wordt Matthieu Wiegman (Zwolle 1886-1971), die na zijn expressionistische vorming in Bergen in Italië gaat werken en in Frankrijk op de boerderij van Otto van Rees, die ook naar de Rozenkranskerk zal komen. Bij terugkeer in Nederland houdt Wiegman in 1926 een tentoonstelling in het Stedelijk Museum en na bemiddeling van directeur Baard stelt Hoosemans Wiegman aan. Tegen een van de eerste ontwerpen voor een koepelschildering maakt de vicaris echter bezwaar: Maria geeft te veel boezem bloot. Pas na gedegen onderzoek mag Wiegman een gewijzigd ontwerp uitvoeren.

Daarna gaat het Wiegman van een leien dakje: tot 1939 beschildert hij de koepel,

de Heilig Hartkapel en de wanden van de transepten, maar maakt hij ook het glas-in-lood van het roosvenster, de ramen in de transepten en de Jozefskapel. Daarnaast ontwerpt hij de achtergrondschildering van het beeld van Sint Franciscus, uitgevoerd door zijn schoonzoon Piet Worm (Alkmaar 1909-1966), die tevens de hele doopkapel voor zijn rekening neemt: ontwerp, schilderijen en glas-in-lood.

Wiegman introduceert eveneens zijn Duitse vriend Otto van Rees (Freiburg 1887-1957), die opdracht krijgt de Pietà-kapel te beschilderen. In 1942 laat de volgende pastoor het plafond schilderen en de overige schilderijen achter blauwe gordijnen verbergen; pas vele jaren later wordt Van Rees' werk weer zichtbaar gemaakt.

Otto van Rees, Pietà-kapel.

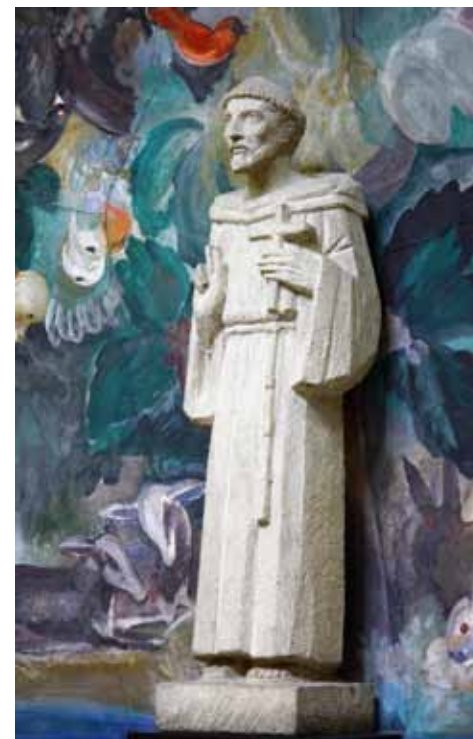
John Rädecker, Madonna met kind, 1928, K-M.

Hoosemans laat in zijn huiskamer in de pastorie een groot glas-in-loodraam aanbrengen door Joep Nicolas, die later faam verwerft met de ramen van de Oude Kerk in Delft. Nicolas beeldt de legende uit van Hoosemans' naamheilige Sint Hubertus, met een portret van de pastoor als herder, op zoek naar verloren schapen.

Pastoor Hoosemans nodigt een paar van de bekendste moderne beeldhouwers van Nederland uit in plaats van de gebruikelijke fabrieksgipsen te kopen. John Rädecker

(1885-1956) hakt een duifje in de groen marmeren plaat van de preekstoel, voor vierhonderd gulden (uit het orgelfonds). Hij maakt ook een houten Madonna met kind, maar die wordt door de kerkelijke commissie 'te wulps' bevonden; een grote uitvoering in steen belandt in museum Kröller-Müller.

Mari Andriessen (1897-1979) maakt een stenen Sint Franciscus, een houten Mariaretabel en een houten crucifix. Lambertus Zijl (1866-1947) krijgt in 1927 de opdracht de bronzen panelen van de communiebank te maken. Het idee is de symbolen van de eucharistie erop te zetten, maar een erbij gehaalde professor adviseert minder symboliek, waarop Servaes zegt: 'Ik zou hertekens doen, almaar hertekens.' Dus boetseert Zijl twaalf herten, indachtig psalm 42: 'Gelijk het hert streeft naar de waterbronnen, zo streeft mijn hart naar U, o God.'

Mari Andriessen, Sint Franciscus.

Joep Nicolas, Hubertusraam 1932.

Bronzen preekstoel

Behalve de 'grote kunst' bevat de Rozenkranskerk ook allerlei kerkmeubilair en gebruiksvoorwerpen, die eveneens doorgaans zijn vervaardigd door groten uit de religieuze kunst van begin twintigste eeuw. In 1925 krijgt pastoor Serbroek voor zijn gouden priesterfeest een bronzen preekstoel aangeboden, vervaardigd door Jan Eloy Brom (Utrecht 1891-1954). Twee maanden later wordt hij opgevolgd door Hoosemans, die al na twee weken laat weten het onvermijdelijk te achten 'werkzaamheden te doen verrichten tot herstel alsmede tot betere inrichting van de kerk.'

Lambertus Zijl, *Communiebank, hert.*

Ernst Voorhoeve en de edelsmid Jan Kriege (Woerden 1884-1944) vervaardigen houten, zilveren en koperen kandelaars. De zeer bekende edelsmid Nico Witteman (Amsterdam 1900-1982), leerling van Thorn Prikker, smeedt twee communiebanken, een zilveren doopschaal, een tabernakel, een kelk en een duif op de doopvont. Het wandkleed tenslotte tegen de achterwand is van de Duitse naaldkunstenares Hildegarda Michaëlis.

In 1941 verlaat pastoor Hoosemans de parochie. Zijn opvolgers interesseren zich niet voor de moderne kunst en richten zich op praktische aanpassingen. Veel schilderijen en decoraties verdwijnen onder verf of achter gordijnen. Pas als eind jaren zestig de kerk gesloopt dreigt te worden en er al ramen worden ingegooid door baldadige jeugd, keert langzaam het tij, maar het zal nog tot de volgende eeuw duren voor van restauratie sprake is. Tegelijk wordt voor het eerst in lange tijd weer een sieropdracht gegeven: een van de lege velden boven het koor die door Kees Dunselman zouden worden ingevuld, wordt in 2004 door René van Tol voorzien van een Annunciatie. De eigentijdse voorstelling van de Verkondiging is lang niet naar ieders smaak en wordt door velen beschouwd als niet passend bij het kerkgebouw. Daarmee lijken de tijden van pastoor Hoosemans teruggekeerd.

Kees Dunselman, *Dertiende statie.*

NIEUWE KUNSTENAARS-MONOGRAFIEËN

Alweer enige tijd geleden zijn onderstaande kunstenaarsmonografieën over van Nelly Bodenheimer (1874-1951), geschreven door Detty Steinebach, en Nicolaas van der Waay (1855-1936), geschreven door Marijke Heslenfeld, op de VVNK-website geplaatst.

Nelly Bodenheimer
(Amsterdam 1874-1951 Amsterdam)
Tekenaars, naaldkunstenares,
vormgeefster

Detty Steinebach

Afb. 1. Lizzy Ansingh, Nelly Bodenheimer, krijttekening, 1904, particuliere collectie.

Afb. 2. Nelly Bodenheimer, *Toen ik op Neêrlands bergen stond*, litho, 1895, Kunstmuseum Den Haag.

Johanna Cornelia Hermanna (Nelly) Bodenheimer (afb. 1) was het tweede kind van Godfried August Bodenheimer (1840-1894) en Johanna Wispelwey (1847-1914). Het gezin bestond uit drie meisjes en drie jongens. Haar vader had een atelier voor gala- en uniformkleding in de Kalverstraat in Amsterdam en verzamelde kunst. Bodenheimer bleek al jong een talent voor tekenen te hebben en volgde op dertienjarige leeftijd een tekencursus in het Gebouw van den Werkende Stand aan de Kloveniersburgwal 87. In februari 1893 deed Bodenheimer toelatingsexamen voor de Rijksacademie voor Beeldende Kunsten, waar zij tot 1895 lessen volgde. Nelly wilde zich toeleggen op tekenen en lithograferen en ging in de leer bij Jan Veth (1864-1925) in Bussum, die haar enorm stimuleerde.

Afb. 3. Nelly Bodenheimer, *In Holland staat een Huis*, Oost-Indische inkt, 1924, titelplaat.

In 1895 debuteerde Nelly Bodenheimer in "de Kroniek" met een gekleurde steendruk, een illustratie bij het toen bekende liedje: "Toen ik op Neêrlands bergen stond" (afb. 2).

Nelly Bodenheimer is vooral bekend geworden door haar boekillustraties met de zwarte silhouetfiguurtjes. Het eerste kinderboek dat zij illustreerde, was "Rietje's pop", geschreven door Tine van Berken. Hierna zouden nog 22 andere boeken met Oudhollandse liedjes, sprookjes en bakerrijmpjes bij verschillende uitgeverijen verschijnen die door haar geïllustreerd werden (afb. 3).

Zij maakte ook botanische tekeningen voor professor Hugo de Vries ter verduidelijking van zijn mutatietheorieën en zij tekende voorwerpen na uit de kunstverzameling van haar broer Frederik.

Nelly Bodenheimer maakte kunst-naaldwerk waarmee ze vanaf 1913 exposeerde. Op grootmazig stramien borduurde zij met wollen en katoenen

draden voorstellingen en portretten van bekende mensen uit de sport- en theaterwereld, o.a. de danseres Josephine Baker en de acteur Charlie Chaplin.

Verder maakte zij lampenkappen en kussens en ontwierp zij kostuums voor "Een Winteravondsprookje", een toneelstuk dat in 1922 in de Amsterdamse stadsschouwburg werd opgevoerd onder regie van Willem Royaards.

In 1924 werd er bij de Société Céramique in Maastricht een kinderservies gemaakt met afbeeldingen van de kippenfamilie Kakelbont, waarvoor Bodenheimer de tekeningen en Lizzy Ansingh de tekst leverde.

Nelly Bodenheims sociale leven speelde zich vooral in Amsterdam af. Zij was lid van "Arti et Amicitia" en kende veel kunstenaars. Na het overlijden van haar moeder bleef ze haar verdere leven met haar twee zussen samenwonen, vanaf 1922 in de Valeriusstraat te Amsterdam. Zij had een atelier op Herengracht 520: twee ruime, lichte kamers op de bovenste verdieping

Afb. 4. Nelly Bodenheimer, Lizzy Ansingh, zwart/rood krijt, 1894, Rijksdienst voor Beeldende Kunst in Den Haag.

van een kantoorpand. In de achterkamer tekende ze en de kamer aan de grachtkant was ingericht voor haar naaldkunst.

Bodenheimer liet haar werk door anderen lithograferen en dat aspect leverde wel kritiek op. Maar haar werk werd later wel gewaardeerd, omdat haar illustraties origineel en humoristisch waren. Zij had nauw contact met medeleerlingen van de academie, welke vriendinnengroep door de kunstcriticus Albert Plasschaert (1874-1941) de Amsterdamse Joffers genoemd werd. Bodenheims hartsvriendin was Lizzy Ansingh, met wie zij veel heeft samengewerkt (afb. 4).

Vanaf 1902 is Bodenheims werk op tentoonstellingen te zien geweest in binnen-

en buitenland, o.a. in Turijn in 1902 en op de wereldtentoonstelling in Parijs in 1925. In Nederland exposeerde zij in 1918 solo bij kunstzaal Kleykamp te Den Haag, in 1949 in het Stedelijk Museum te Amsterdam en met een overzichtstentoonstelling na haar dood in 1991 in het Amsterdams Historisch Museum.

Haar werk was onlangs nogmaals te zien in dit museum op de tentoonstelling "1001 vrouwen in de 20ste eeuw" (oktober 2018 – maart 2019).

Het Kunstmuseum te Den Haag en Museum Boymans-van Beuningen te Rotterdam hebben werk van haar in bezit.

Nelly Bodenheimer stierf op 7 januari 1951 te Amsterdam en ligt begraven op Zorgvlied te Amstelveen.

Literatuur en bronnen:

- Aty Brunt, 'Nelly Bodenheimer', *Elseviers Geïllustreerd Maandschrift* (1910) nr. 20, 217-230.
- Cornelis Veth, 'Nelly Bodenheimer', *Maandblad voor Beeldende Kunsten* (1936) nr. 13, 135-138 en 177-186.
- Cornelis Veth, *Nelly Bodenheimer*, Rotterdam 1946.
- Tonia Schenk-Baumann, *Nelly Bodenheimer, haar leven en werk*, Amsterdam 1988.
- Marjan Groot, *Vrouwen in de vormgeving in Nederland 1880-1940*, Rotterdam 2007.
- Jacqueline Royaards-Sandberg, *Herinneringen*, Baarn 1979.
- Persmap Nelly Bodenheimer, Den Haag, RKD / Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis.

Nicolaas van der Waay
(Amsterdam 1855–1936 Amsterdam)
Schilder, tekenaar, illustrator,
hoogleraar

Marijke Heslenfeld

Niet veel mensen weten dat zij elk jaar op Prinsjesdag een van de meesterwerken van Nicolaas van der Waay aanschouwen. In 1897 kreeg de kunstenaar de opdracht tot het vervaardigen van de schilderijen op de Gouden Koets. Verder is Van der Waay vooral bekend van zijn schilderijen van Amsterdamse weesmeisjes, waarvan de meeste nu te bewonderen zijn in het Amsterdam Museum (afb. 1).

Nicolaas van der Waay werd op 15 oktober 1855 geboren in Amsterdam. Hij kreeg zijn eerste tekenles van de portretschilder Louis J.A. Koopman (1827-1877), met wiens dochter hij in 1890 zou trouwen. Om zich verder te bekwamen, schreef hij zich op 26 september 1871 op zestienjarige leeftijd in op de Rijksakademie van Beeldende Kunsten in Amsterdam.¹ In 1884 kreeg Nicolaas van der Waay de kans om een paar maanden in Italië de kunst van de klassieke oudheid te bestuderen. Tijdens deze reis hield hij dagboeken bij, waardoor wij zijn verblijf van dag tot dag kunnen volgen. Na terugkomst in Amsterdam exposeerde Van der Waay van 8 tot 11 december alle kopieën, getekende studies en aquarellen die hij in Italië had gemaakt in de Geheerzaal van de Rijksakademie (afb. 2).²

In 1891 werd Van der Waay benoemd tot hoogleraar aan de Rijksakademie (afb. 3).³ Dit was het begin van een periode waarin hij

Afb. 1. Nicolaas van der Waay, *Amsterdamse weesmeisjes in een gang voor een stadsprofiel van Amsterdam*, olieverf op doek, 137 x 210 cm, Amsterdam, Amsterdam Museum, inv. nr. SA 36353. Foto Amsterdam Museum.

Afb. 2. Nicolaas van der Waay, *Sibylla Lybica*, 1884, olieverf op doek, 225 x 167,5 cm, Rijswijk, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, inv.nr. R801. Foto Margareta Svensson, RCE.

Afb. 3. Nicolaas van der Waay in zijn atelier op de Rijksakademie in Amsterdam in maart 1903, Den Haag, RKD, collectie beelddocumentatie. Foto Atelier Herz.

veel belangrijke officiële opdrachten kreeg, waaronder zoals genoemd het beschilderen van de zijpanelen van de Gouden Koets. Naast deze opdrachten hield Van der Waay ook nog tijd over om zich bezig te houden met vrije schilderkunst en was hij illustrator van het Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift. Het oeuvre van Van der Waay toont aan dat hij een veelzijdig kunstenaar was: zijn werk wordt zowel gekenmerkt door zijn voorkeur voor de strenge academische traditie als door een vlotte impressionistische stijl. Als hoogleraar zou hij verschillende belangrijke kunstenaars begeleiden in hun studie, onder wie Lizzy Ansingh (1875-1959), Jan Sluijters (1881-1957) en Leo Gestel (1881-1941). Op 1 januari 1925 nam Van der Waay – zoals directeur prof. dr. A.J. Derkinderen verwoordde – als een van de sterkste stutten van het academisch onderwijs afscheid van de Rijksakademie.⁴

Noten

¹ Stamregister van studenten, Noord-Hollands archief (NHA), Archief

Rijksakademie voor Beeldende Kunsten (RAVBK), inv.nr. 175.

² Notulen Commissie van Toezicht, 22 september 1884 (5e), NHA, archief RAVBK, inv.nr. 278. Uitnodiging voor de tentoonstelling, NHA, archief RAVBK, inv.nr. 276 en 741.

³ Brief van ministerie van Binnenlandse Zaken aan Commissie van Toezicht, 6 juni 1891, NHA, archief RAVBK, inv.nr. 176.

⁴ Anoniem, 'Letteren en Kunst. Prof. N. van der Waay', NRC, 19 december 1936, Persdocumentatie RKD.

Literatuur

- A.G.C. van Duyl, 'N. van der Waay', *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift* 2 (1892) nr. 4 (juli-december), 81-98.
- Wiepke Loos, 'Nicolaas van der Waay (1855-1936) en het Amsterdamse genootschap M.A.B.', *De Negentiende Eeuw* 13 (1989) nr. 2 (juni), 124-149.

BOEKBESPREKING (1)

Twee boeken over de Amsterdamse School in Groningen

Stadspaleizen – De Amsterdamse School in de stad Groningen

Norma van der Horst: fotografie, tekst en vormgeving

Boekwerk & partners, Groningen, 2019; hardcover; 21 x 21 cm; 224 pagina's; rijk geïllustreerd; € 24,95;

ISBN 978 90 5402 290 9.

Architect Sietze Veenstra 1897-1981 – een talentrijk vakman

Bertus Fennema; fotografie Marienus Beukema, Bertus Fennema en Peter Huigen

NoordPROof Producties, Bedum, 2019; paperback; 24,5 x 17,5 cm; 112 pagina's; rijk geïllustreerd; € 18,50;

ISBN 978 90 79742 25 7.

Eddy Engelsman

De stroom van publicaties over de Amsterdamse School-architectuur in de provincie en de stad Groningen houdt maar niet op. Ze zijn de moeite waard, dus ik bespreek ze bijna allemaal. Het eerste boek dat ik in 2006 tegenkwam was over Jo Boer (Jo Boer (1895-1971) – Architect uit Groningen). Het trok mijn aandacht, omdat ik ooit een huis van Boer heb bewoond. De titels van de boeken die erop volgden staan in *Rond 1900*, 2017 nr. 4, te vinden op onze website in het Nieuwsbladarchief. De meest uitgesproken architect was Egbert Reitsma (*Rond 1900*, 2014 nr. 4). VVNK-leden herinneren zich nog onze Reitsma-trip in 2015 naar het Noorder

H. Rots, Westerhaven 11, Groningen, 1932.

Sanatorium in Zuidlaren en naar Groningen, waar we een aantal privé-villa's van binnen mochten zien. De kleurenexplosie van de paraboolvormige lambrisering in de Gereformeerde Kerk van Appingedam (1927) was een openbaring. Helaas is een van de mooiste kerken van Reitsma in de stad Groningen, de Parklaankerk, in 1989 afgebroken. De Parklaankerk kom je in Stadspaleizen dan ook niet tegen.

Volkshuisvesting

Norma van der Horst laat met haar boek de gebouwen in de stad Groningen zien. Ze maakte ook de schitterende foto's van kleurrijke interieurs, met vele details van ornamenten. Het moeten er bijna 700 zijn. De auteur begint met een korte, sociaal-culturele beschrijving van de ontwikkeling van de volkshuisvesting. Het grote aantal gebouwen in Amsterdamse Schoolstijl is grotendeels te danken aan het sociaaldemocratische gemeentebestuur van de jaren 20 en 30 van de 20e eeuw. De actieve wethouder Eltjo Rugge werd destijds

de 'Wibaut van Groningen' genoemd, naar de Amsterdamse wethouder Floor Wibaut ('Wie bouwt? Wibaut!'). Hij stimuleerde de woningbouw voor de arbeiders en de oprichting van woningbouwverenigingen. Die woningbouwverenigingen namen vaak een vaste architect in dienst, waardoor in sommige wijken één enkele architect hele straten op zijn naam heeft staan. De ene na de andere wijk werd uit de grond gestampt. Naast woningen verrezen er publieke voorzieningen als scholen en zwembaden, gebouwd in de bouwstijl van de buurt. Er werden wel degelijk ook middenstandshuizen gebouwd. Maar er zijn vooral veel mooi vormgegeven, grote complexen met woningen tot stand gebracht. Oorspronkelijk voor de arbeiders die en masse naar de stad waren getrokken, maar eerst lang in krottenwijken hadden moeten wonen.

Van der Horst besteedt in het boek ook aandacht aan de Groningse bouwstijl. Daarbij werden veel rode en paarse bakstenen en daarnaast geel en blauw geglazuurde stenen gebruikt. Ze werden sierlijk en ambachtelijk gemetseld tot decoratieve metselverbanden. In zowel golvende hoeken als in zakelijke,

Afb. 1. Jo Boer, wooncomplex, Korreweg 67-77, Groningen, 1927.

Afb. 2. Siebe Jan Bouma, glas-in-loodramen Dienst Gemeentewerken, Gedempte Zuiderdiep 96, Groningen, 1925.

strakke horizontale en verticale lijnen (afb. 1). De invloed van Frank Lloyd Wright is af en toe te zien. Kenmerkend voor de bouw in Groningen zijn de gesinterde bakstenen. Dat zijn donkerpaarse, wat vervormde bakstenen die heel heet gebakken zijn. Verder is het gebruik van verschillende bouwmaterialen opmerkelijk. Dat is goed te zien aan daken, ruime houten overstekken, ladderventers, betonnen elementen in flinke schoorstenen en vaak toegepaste glas-in-loodramen met geometrische motieven (afb. 2). Heel andere ramen dan de grillige glas-in-loodramen van bijvoorbeeld Willem Bogtman in het Scheepvaarthuis in Amsterdam, om eens een icoon van de Amsterdamse school te noemen.

Afb. 3. Siebe Jan Bouma, De Zonnebloemschool, Graaf Adolfstraat 73, Groningen, 1932.

Uitbundig

De kenmerken van de Amsterdamse School-gebouwen in Groningen worden vaak omschreven als zakelijker, strakker en minder uitbundig van vorm. Dat is juist, maar als we in het boek de afzonderlijke panden met veel detailfoto's te zien krijgen, dan spat het uitbundige expressionisme er toch wel van af. De raam- en deurkozijnen zijn vaak kleuriger dan die van de gebouwen in het 'Westen', zoals onder meer uit het omslag van het boek blijkt. De feestelijke rijkdom is verbluffend. De vraag is al eerder opgeworpen of de Groningse architecten zich niet veel meer hebben laten beïnvloeden door de felle kleuren van Duitse expressionisten, zoals Ernst Ludwig Kirchner. Met hen hadden sommige leden van de Groningse kunstenaarsvereniging De Ploeg meer contact dan met hun 'Amsterdamse' kunstbroeders. Feit is dat De

Afb. 4a en b. Evert van Linge, trappenhuis apotheek, Job Hansen, glas-in-loodramen, W.A. Scholtenstraat 5, Groningen, 1924.

Ploeg van enorme invloed op de bouwstijl van de Groningse architecten is geweest. Het wordt tijd dat de term 'Amsterdamse School' in Groningen wordt weggelaten en vervangen door expressionisme. De Groningers bouwden in grote variëteit en alle vrijheid, zonder de kritiek van vakbroeders uit het verre Amsterdam. Vooral de latere gebouwen komen in de buurt van de Nieuwe Haagse school van bijvoorbeeld Albert van Essen, over wie elders in dit blad een boekbespreking staat.

Wat vormgeving en aantal betreft springen in het boek de talloze woonblokken, scholen, bruggen, openbare toiletten, energie-gebouwtjes en een begraafplaats van stadsarchitect Siebe Jan Bouma (1899-1959) eruit. Bouma's kleuterschool De Zonnebloemschool (nu Nassauschool) met verspringende bouwdeelen heeft twaalf deuren die op het schoolplein uitkomen. Heel praktisch. Bij mooi weer kun je ze openzetten. En de kinderen kunnen door die twaalf deuren ook zo snel mogelijk naar buiten rennen (afb. 3).

Het was beslist geen handjevol architecten dat voor al die gebouwen tekende. Het is opmerkelijk hoeveel architecten actief waren, zoals Meindert Eelkema, het duo Jan Kuiler en Lucas Drewes, het duo Bonne Kazemier en Tonno Tonkens en Evert van Linge, om er maar enkele te noemen. Van Linge (1895-1964), lid van De Ploeg, ontwierp in 1927 een apotheek in een stijl die een mix is van de Groningse variant van de Amsterdamse School en De Stijl. Het glas-in-lood wordt toegeschreven aan Ploeg-kunstenaar Job Hansen (1899-1960), die bij Van Linge in dienst was (afb. 4a en b).

Het is een dik boek, maar wel van het handige formaat dat mee kan op een wandel- of fietstocht. Het boek nodigt beslist uit om naar Groningen af te reizen. Handig daarbij is dat het boek naar buurt is ingedeeld. Bel aan als u ergens een interieur

zou willen zien. Het is alleen al een absolute aanrader vanwege het kijkplezier.

Norma van der Horst schreef eerder met Eric Bos Pronkjuwelen van baksteen – Amsterdamse School in Noord-Nederland.

Talentrijk vakman

Het boek van Bertus Fennema gaat over de Groningse, in Friesland geboren architect Sietze Veenstra (1897-1981). Een heel ander boek. Hier geen overzicht van gebouwen van verschillende architecten in één stad, maar een gedetailleerde biografie van de architect die door auteur een talentrijk vakman wordt genoemd. Al zijn gebouwen passeren de revue. Keurig geordend naar plaats en jaartal, met veel afbeeldingen. En met een opsomming van 'de meer bezienswaardige werken'.

Veenstra ging al op zijn veertiende bij een timmerman aan het werk. Zijn werk combineerde hij met een meerjarige avondstudie aan de Avondteekenschool voor Ambachtslieden in Heerenveen, vlakbij zijn geboortedorp Langezwaag. Daar begon hij in 1924 zijn architectenpraktijk. Fennema: 'De opleiding maakte het ook mogelijk om een stap op de maatschappelijke ladder te

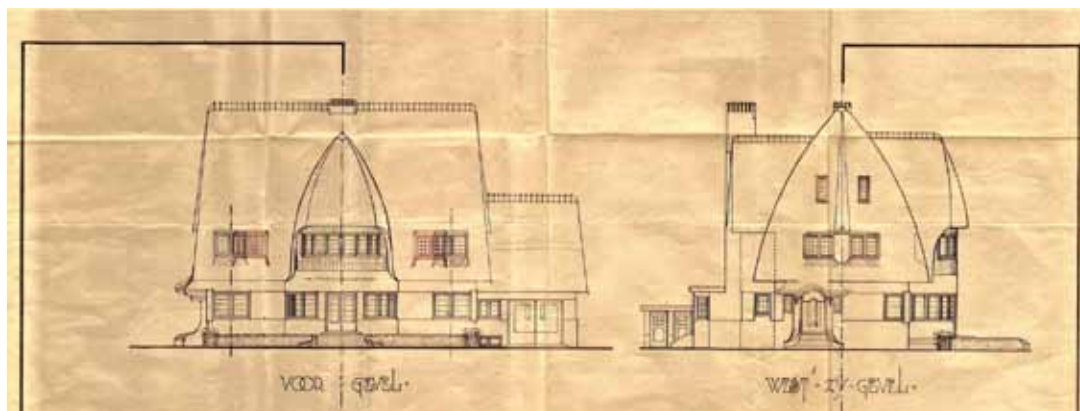
Afb. 6. Sietze Veenstra, briefhoofd briefpapier, na 1929.

zetten. Sietze Veenstra was een voorbeeld van iemand die zich met inzet en talent vanuit een zeer eenvoudig milieu op die manier kon ontwikkelen tot een uitstekend architect en een goede manager.'

De meeste gebouwen die hij tussen 1924 en 1930 in Friesland bouwde zijn geen blikvangers. Het waren veelal degelijk uitziende woningen en boerderijen, in totaal ongeveer vijfendertig. Wel met mooie bruine, bruingele en gele stenen ('Friese geeltjes'). Zijn klanten waren 'burgers,

boeren en middenstanders'. Op den duur voor Veenstra een te arme agrarische samenleving met te weinig mensen en dus te weinig klanten. Enkele villa's springen er wel degelijk uit, zoals landhuis De Zandhoeve in Beetsterzwaag uit 1929. Het heeft een hoog, in de breedte enigszins bollend (paraboolvormig) rieten dak, met een ruime overstek zonder goten. Een van Veenstra's zes rijksmonumenten (afb. 5a en b). Fennema heeft een afzonderlijk hoofdstuk aan de rijksmonumenten gewijd, met afbeeldingen en ontwerptekeningen.

Afb. 5a en b. Sietze Veenstra, De Zandhoeve, met ontwerptekening, Hoofdstraat 89, Beetsterzwaag, 1929.

Noord-Groningen

Voor de ambitieuze Veenstra was er in het rijke kleigebied boven Groningen meer te verdienen en eer te behalen met mooie vormgeving. In 1930 verhuisde hij naar Middelstum, ten noorden van Groningen. Daar sloeg hij zijn ontwerpvlugels dan ook uit. Hij werd bouwkundig opzichter bij de gemeente, maar mocht naast die gemeentefunctie een eigen architectenpraktijk houden. Dat mocht niet meer toen hij in 1940 gemeentearchitect van drie gemeenten werd. In die tien jaar als

Afb. 7. Sietze Veenstra, landbouwschuur Ewsum, Oosterburen I, Middelstum, 1932.

zelfstandig architect in Middelstum heeft hij een indrukwekkend oeuvre van ongeveer zestig werken opgebouwd. Daarbij legde hij een grote voorkeur aan de dag voor de architectuurstijl 'in de sfeer van de Amsterdamse School', zoals de auteur dat noemt. Wel zakelijk, strak en functioneel. Uit het briefhoofd van zijn briefpapier blijkt met welke stijl hij zich wilde affichereren: zakelijk met strakke lijnen. Daaruit blijkt ook dat hij lid was van het Nederlandsch Instituut van Architecten (NIVA), een organisatie van onafhankelijke architecten (afb. 6).

Het is schrijnend dat tijdens zijn tien productiefste jaren ook de economische recessie heerste. Er was hoge werkloosheid onder arbeiders, wat hun arbeid wel goedkoper maakte. Omdat de koopkracht van de hogere en middenklassen op peil bleef en ook de materiaalkosten laag waren, kon er flink gebouwd worden in sectoren als handel en nijverheid. Winkelpanden en ambachtelijke bedrijven werden volop uitgebreid of gemoderniseerd. Ook in de landbouw werd veel vernieuwd. De imposante landbouwschuur in Kantens uit 1932 met dubbele daken heeft een bijzondere

architectuur en is ook vanwege zijn uniciteit daarom een rijksmonument (afb. 7).

'Gronings rood'

Fennema beschrijft prozaïsch hoe de in Friesland gebruikte, kalkrijke bakstenen van rivierklei uit de Waal 'een heel andere aanblik en beleving geven' dan de stenen in Noord-Groningen, waar de kleur hoofdzakelijk rood is. 'Gronings rood', gebakken uit de Groningse ijzerhoudende kleigrond, afkomstig uit de omgeving van Middelstum. Fennema: 'Ook de landschappen en het licht zijn verschillend. In Groningen is het kleurenpatroon veel intenser en scherper getekend dan in Langezwaag (Fr.) en omgeving'. Je probeert je het als lezer voor te stellen. Het moet volgens de auteur voor Veenstra dan ook een bijzondere ervaring zijn geweest om in Groningen in de wereld van de roodgebakken stenen, gemetseld in een lichte en weidse omgeving, terecht te zijn gekomen. 'Hij moet er als kunstenaar

Afb. 8a. Sietze Veenstra, woonhuis, Heerestraat 15, Middelstum, 1933.

door betoverd zijn geweest, nagenoeg zijn hele oeuvre uit de periode 1930-1940 is namelijk rood gekleurd.' (afb. 8a). Daarbij besteedde de architect veel aandacht aan details, ornamenten en glas-in-loodramen. In Middelstum heeft niet Veenstra zelf, maar Pieter Weichgel, een zoon van de opdrachtgever, de ramen met Art Deco-motieven ontworpen (afb. 8b).

Na de Tweede Wereldoorlog heeft hij in zijn rol als gemeentearchitect nog een aantal publieke bouwwerken in de stijl van de Delftse School ontworpen. Hij zocht daarbij naar een combinatie met vormen van het Nieuwe Bouwen. Een deel van die gebouwen is inmiddels alweer afgebroken. Zijn gloriejaren liggen toch in de periode van 1930 tot 1940.

Bertus Fennema, die eerder verscheidene boeken over Groningse architecten schreef, bijvoorbeeld over Willem Reitsema Tzn en over Karst Zevenberg (*Rond 1900*, 2018 nr. 4), heeft met zijn nieuwe boek opnieuw een waardevolle bijdrage geleverd aan de canon van de Groningse architectuurgeschiedenis van de twintigste eeuw. Alleen al als kijkboek is het de moeite waard.

Afb. 8b. Pieter Wijchgel, glas-in-loodramen in woonhuis, Heerestraat 15, Middelstum, 1933.

BOEKBESPREKING (2)

10 met een griffel. Portretten van de mooiste Haagse scholen

Botine Koopmans (tekst) en Dick Valentijn (fotografie)

Afd. Monumentenzorg en Welstand, gemeente Den Haag, i.s.m. Stokerkade cultuurhistorische uitgeverij, 2018; 368 blz., gebonden; 30 x 25 cm; prijs: van € 29,50 nu bij de uitgeverij voor: € 23,60; voorbezichtiging: [issuu.com/stokerkade/docs/tien_met_griffel_preview](https://www.stokerkade.nl/issuu.com/stokerkade/docs/tien_met_griffel_preview) ISBN 9789079156436

Eddy Engelsman

Blijven de scholen open of dicht? Een brandende vraag bij de coronacrisis. Hoe het ook zij, voor ons blijven ze dicht. Maar niet

Afb. 1a en b. Frits Gerritsen en Chris Wegerif, De Vrije School (Lagere school en ULO), Waalsdorpersweg 12, 1928-1929.

helemaal.... Omdat we door de coronacrisis noodgedwongen thuis zitten zijn we aan het opruimen geslagen. Uw voorzitter ook, en dat levert soms verrassingen op. Zo kwam ik het boek over de mooiste Haagse scholen weer tegen. Daaraan wilde ik destijds een recensie wijden, maar het was er niet van gekomen. Volkomen onterecht blijkt nu, want het gaat over schitterende scholen.

'Eerste' scholen in Nederland

Ook al zijn de Haagse scholen dicht, de prachtige, honderden afbeeldingen van Dick Valentijn laten de scholen zowel van buiten als van binnen zien. Ook voor niet-Hagenaars een lust voor het oog. 'De gebouwen vertellen in steen de rijke geschiedenis van het onderwijs', volgens auteur Botine Koopmans. Naast de 'gewone' lagere en middelbare scholen zijn er ook unieke vakscholen als de Haagsche Kookschool, de eerste kookschool in ons land (1888). Een mooi gebouw was ook de helaas in 2018 gesloopte vakschool voor schoenmakers in Amsterdamse Schoolstijl. De school, waar in een vernieuwende pedagogie van Jan Ligthart werd lesgegeven ('Het Volle Leven'), was de eerste school waar handenarbeid werd onderwezen. Den Haag kende veel

meer 'eerste scholen in Nederland', zoals de eerste buitenschool of openluchtschool (1905), de eerste hotelschool (1929), het eerste gymnasium (1838, *Haganum*), de eerste montessorischolen ('*Leer mij het zelf doen*'), de eerste dalton-hbs en de eerste antroposofische school, waar de principes van Rudolf Steiner zowel in de lessen als in het gebouw nog nagalmen. Een van de architecten was Chris Wegerif (zie afb. 1a en b. Let op het mooie metselwerk.) Ooit was er in Den Haag de eerste Haagsche Teeken-academie uit 1682, waaruit de latere Koninklijke Academie voor Beeldende Kunsten is voortgekomen. Er was zelfs een Gemeentelijke Schoolbioscoop (1918). Alweer, de eerste gemeentelijke schoolbioscoop in ons land.

We hebben allemaal op meerdere scholen gezeten. We denken er vaak met nostalgie aan terug, al kan ik me de houten lat waarmee je op je handen werd geslagen nog goed herinneren. Lang niet altijd bestaan die gebouwen nog. Uit dit boek blijkt dat er in Den Haag gelukkig nog veel scholen bewaard zijn gebleven, al is het soms met een andere bestemming. Terecht zijn veel gebouwen tot monument verklaard.

Drie perioden

Als kind had je nauwelijks oog voor de architectuur en de schoonheid van het gebouw, maar als je de gebouwen nu terugziet besef je hoe mooi een schoolgebouw kan zijn. En hoe karakteristiek voor een buurt. Heel leuk om dat allemaal te zien. Spannend om die gebouwen ook eens van binnen te mogen zien. Een goed idee dus van auteur Botine Koopmans en de Afdeling Monumentzorg van Den Haag om de mooiste scholen in het zonnetje te zetten. Van bescheiden lagere scholen tot imposante onderwijsburchten voor het voortgezet onderwijs. Het is een flink uitgevallen boek geworden, verdeeld over drie perioden: tot 1918, 1918-1940 en na 1940. Alles ook nog mooi ingedeeld in lager, voortgezet en hoger onderwijs. De laatste periode is weliswaar niet 'onze' periode, maar dat mag de enorme pret die je ook aan de scholen uit die latere periode beleeft echt niet drukken. Die herinnert immers aan 'onze eigen' schoolperiode.

Het boek gaat niet alleen over de scholen zelf. Eerst krijgen de geschiedenis van het onderwijs, de onderwijsmethoden

en de gebruikte leermiddelen alle aandacht. De rol van de overheid is daarbij prominent geweest, zoals bij de scholenbouw, al was het maar omdat Gemeentewerken veel scholen heeft ontworpen. Protestant en katholieken hadden hun eigen architecten. Wetgeving stelde wel eisen aan het ontwerp ('licht, lucht en ruimte'): aan indeling en afmetingen, en aan het soort lokalen. In die tijd werden uit oogpunt van *reinheid* ook schoolbaden gebouwd, soms geïntegreerd in een schoolcomplex, zoals het badhuis van Adam Schadee in de Spionkopstraat. Zo'n schoolbad diende dan gelijk als badhuis voor de omwonende burgers (afb. 2). Schadee heeft in Den Haag verscheidene scholen ontworpen.

Tegeltableaus

Het boek is goed geschreven, zeer overzichtelijk en leest prettig. Dat komt doordat aan architectuur en geschiedenis van elk van de ruim honderd scholen afzonderlijk in een of meer bladzijden aandacht is besteed. Af en toe verlichtigd met korte herinneringen van oudleerlingen.

Er blijkt geen specifieke schoolarchitectuur te bestaan. De gebouwen werden ontworpen in de op dat moment gangbare architectuurstijl. Eind negentiende en begin twintigste eeuw werden ze dus in de schilderachtige neorenaissancestijl gebouwd, met trapgeveltjes. Die herinnerde aan de roemrijke periode van Nederland in de zeventiende eeuw en werd als het passendst ervaren, zeker voor overheidsgebouwen. Een voorbeeld daarvan is de lagere school die de gemeente in Scheveningen liet bouwen. Aan de straatkant is het eenvoudige gymnastiekgebouw te zien, maar uit een luchtfoto blijkt dat het schoolgebouw van forse omvang met de speelplaats zich achter het gymnastieklokaal bevindt. Een reden om

Afb. 2. Adam Schadee, Badhuis, Spionkopstraat 9, 1925.

Afb. 3. A.C. Paardekooper, Gymnastieklokaal lagere school, Keizerstraat 71c/Nieuwe Laantjes 44, Den Haag/Scheveningen, 1889.

Afb. 5a en b. Tegeltableaus, Joost Thooft en Labouchere (De Porcelayne fles), Delft, School der Ned. Hervormde Gemeente, Ferdinand Bolstraat 33/Frans Halsstraat 35, 1909.

er eens langs te wandelen (afb. 3). Hetzelfde geldt voor een enorm complex van de Sint Vincentiuschool en Carolusschool, kapel en klooster aan het Westeinde, midden

in het stadscentrum en bijna geheel aan het oog onttrokken. De scholen zijn in 1892 ontworpen door J. Th. Wouters, en het 'armenschooltje' uit 1850, dat er al stond, werd in 1933 gemoderniseerd met modieuze Art Deco-tegels (afb. 4). Die school is nog steeds in gebruik.

Afb. 4. Art Deco-tegels in 'armenschooltje', Westeinde 103/107, 1850/1933.

Het waren niet de geringste architecten die scholen hebben ontworpen. De bekende architect Eduard Cuypers ontwierp in neogotische stijl een imposante katholieke meisjesschool aan de Beeklaan (1905). Ook katholieke kerken-architect Jan Stuyt deed in 1911 een duit in het zakje met de lagere en bewaarschool in de Lange Lombardstraat 34-38. Op de gevel zien we een groot tegeltableau met Onze Lieve Vrouw ter Nood. Jan Stuyt zou in Den Haag nog meer scholen ontwerpen. Rond 1900 werden in winkels en scholen veel tegeltableaus toegepast, meestal van Rozenburg uit Den Haag of van Joost Thooft en Labouchere (De Porcelayne Fles) uit Delft.

In de Schilderswijk heeft de lagere school van K.M. Kuijk, een van de vaste architecten

van de 'Ned. Hervormde Gemeente', het ondanks de renovatieslag in de wijk overleefd. Als aansporing om naar school te gaan liet de hervormde gemeente op twee Delftse tegeltableaus een Bijbeltekst aanbrengen: 'Laat de kinderkens tot mij komen, en verhindert hen niet.' Daartussen werd in een tableau duidelijk gemaakt van welke kerk die school was (afb. 5a en b).

Nieuwe architectuur

Het is heel verleidelijk om de scholen allemaal afzonderlijk te laten zien. Dat kan helaas niet. Zelfs niet als ik alleen de scholen die eruit springen zou laten zien. Dat zijn er gewoon te veel. Een paar juweeltjes dan. Na de neorenaissancestijl en andere neostijlen kregen ook in Den Haag de Amsterdamse School en vooral de Nieuwe Haagse School volop kansen. Vaak versierd met bouwbeeldhouwwerk, geometrische glas-in-loodramen en kleurige smeedijzeren hekwerken. Een mooi voorbeeld van de Nieuwe Haagse School zijn de lagere scholen van C.H. Kentie uit 1931. Zij zijn

elkaars spiegelbeeld met twee halfronde uitbouwen met hoge schoorstenen. Precies in het midden is een magistrale doorgang naar de sportvelden erachter. Het was in de jaren twintig en dertig beleid van de gemeente om scholen en sport- en speelterreinen zoveel mogelijk met elkaar te verenigen. Ook hier weer licht, lucht, ruimte en hygiëne (afb. 6). Het Benoordenhoutse Tweede Gemeentelijk Gymnasium (sinds

Afb. 6. C.H. Kentie, Lagere scholen, Nijkerklaan 7-9, 1931.

Afb. 7a. Jo Limburg, Maerlant-Lyceum, Johannes Bildersstraat 11, 1921-1926.

Afb. 7b. John Rädcker, beeld bij ingang Maerlant-Lyceum.

1946 Maerlant-Lyceum) is van Jo Limburg. De Haagse wethouder Jurriaan Kok (ook architect, ontwerper en directeur van de porselein- en aardewerf fabriek Rozenburg) gunde het ontwerp echter niet aan Gemeentewerken. Het moest deze keer een ontwerp van een architect van naam zijn: Jo Limburg. De school wordt als een van de hoogtepunten uit Limburgs latere werk beschouwd. Naast de ingang en binnen zijn beeldhouwwerken van John Rädcker te zien (afb. 7a en b). Een juweeltje is ook het Sint Aloysius College van P.G. Buskens met trekken van de Amsterdamse School (afb. 8). Het hoogtepunt uit het oeuvre van de prominentste architect van de Nieuwe Haagse School, Co Brandes, is zijn dalton-hbs uit 1929-1933, met reliëfs van Johan Altorf en een mozaïek van Antoon Molkenboer. Ook de Nieuwe Zakelijkheid is in Den Haag (Scheveningen) vertegenwoordigd met de zilvergrijze Ambachtsschool van Duiker en Wiebenga. Deze school uit 1931 straalt na een grondige restauratie weer als nooit tevoren. Gelukkig konden de verdwenen oorspronkelijke Franse glazen bouwstenen met ronde lens opnieuw

Afb. 8. P.G. Buskens, Sint Aloysius College, Oostduinlaan 42-50, 1922-1925.

worden geproduceerd bij een Tsjechische glasblazerij (afb. 9).

Het prachtige overzicht van de mooiste Haagse scholen is nog veel langer. Die scholen moet u maar in het boek bekijken. (Nu met korting!) Want met dit schitterende boek hebben Botine Koopmans en Dick Valentijn zelf een cultuurhistorisch monument afgeleverd.

Afb. 9. Jan Duiker en Jan Gerko Wiebenga, Derde Ambachtsschool, Zwaardstraat 16, Den Haag/ Scheveningen, 1930-1931.

NIEUWE UITGAVEN

Willemijn Zwikstra, Suzanne Friskes, Wilma van Giersbergen, Evelijn Hildebrand, Jan Vredenberg: Van Nellefabriek. Werelderfgoed in glas en staal. Uitgeverij Matrijs, 2019; 160 blz.; € 24,95; ISBN 978 905345 545 6.

'Het mooiste schouwspel van de moderne tijd'. Zo beschreef architect Le Corbusier de Van Nellefabriek in Rotterdam toen hij deze bezocht in 1932. De fabriek werd eind jaren twintig gebouwd als koffie-, thee- en tabaksfabriek om ruimte te bieden aan het snelgroeiende bedrijf De Erven de Wed. J. van Nelle. Het gebouwencomplex werd ontworpen door het Rotterdamse architectenbureau Brinkman en Van der

Vlugt in opdracht van Van Nelle directeur Kees van der Leeuw. *Van Nellefabriek. Werelderfgoed in glas en staal* vertelt het verhaal van dit uitzonderlijke gebouw dat zijn tijd op meerdere fronten ver vooruit was. Het boek beschrijft niet alleen het ontstaan van de fabriek, maar ook het gedachtegoed achter het ontwerp en hoe het complex gebruikt werd. Verder wordt er aandacht besteed aan de recente herbestemming en de toekomstplannen voor het complex. In 2014 werd de Van Nellefabriek opgenomen op de Werelderfgoedlijst.

Herman van Bergeijk: De zwaarte van de materie. Het architectonisch werk van A.J. Kropholler. nai010 uitgevers, mei 2020; 392 blz; € 44,95; ISBN 978 946208 519 0.

In mei van dit jaar verschijnt van de

hand van Herman van Bergeijk, auteur van verschillende architectuurhistorische boeken, de eerste monografie van architect A.J. Kropholler (1881-1973). Baksteen is het bouw materiaal bij uitstek dat de identiteit van de Nederlandse architectuur heeft bepaald. Met gebouwen als het Van Abbemuseum, de huidige Willem de Kooning Academie en het raadhuis van Waalwijk zijn er weinig architecten die baksteen zo prominent op de kaart hebben gezet als A.J. Kropholler. Dit boek belicht het oeuvre van de rooms-katholieke architect en plaatst het in zijn context. Het boek richt zich niet alleen tot architecten, maar tot iedereen die oog heeft voor de gebouwde omgeving.

Cor Passchier: Bruno Nobile de Vistarini (1891-1971) en Wijnand Lemei (1892-1945). Ontwerpen en bouwen in de koloniale nadagen, Java – Indonesië; Uitgeverij Verloren, april 2020; 192 blz.; € 20; ISBN: 9789087048280.

In de reeks BONAS (Bibliografieën en oeuvrelijsten van Nederlandse architecten en stedenbouwkundigen) verschijnt het boek *Bruno Nobile de Vistarini (1891-1971) en Wijnand Lemei (1892-1945). Ontwerpen en bouwen in de koloniale nadagen, Java – Indonesië*, geschreven door Cor Passchier. Dit boek gaat over twee architecten, de in het huidige Slovenië geboren Bruno Nobile de Vistarini en de in Nederland geboren Wijnand Lemei. Beide architecten werkten in Nederlands-Indië, aanvankelijk allebei voor de Landsgebouwendienst. Bruno Nobile de Vistarini ontwierp onder meer de fraaie Christelijke Muloschool (1928) in Surabaya. Wijnand Lemei ontwierp het Centrale Burgerlijke Ziekenhuis in Semarang. De levens van deze architecten hebben elkaar gekruist. Zo ontwierpen zij samen de

beroemde Djelok waterkrachtcentrale te Salatiga. In dit BONAS-deel wordt voor het eerst aandacht besteed aan het werk van de beide architecten.

Florian Illies: Het laatste gouden jaar – Nog meer 1913. Uitgeverij Atlas Contact, februari 2020; 304 blz; € 22,99; ISBN 9789045039091.

In 2017 verscheen van Florian Illies de bestseller 1913. *Het laatste gouden jaar van de 20e eeuw*, een aaneenschakeling van feiten en anekdotes, zich afspelend in het Europa van 1913, met voornamelijk schrijvers en kunstenaar als hoofdrolspelers. Op dit boek verscheen nu een vervolg, met dus een vrijwel identieke titel en met opnieuw namen als Duchamp, Kandinsky, Kokoschka, Alma Mahler, Proust, Schiele, Macke en Marc, die veelvuldig voorbijkomen. Ofschoon de formule van het boek nu niet meer verrast - een min of meer chronologische opeenvolging van kleine en grote gebeurtenissen - is het toch weer boeiend hoe Illies een tijdsbeeld

schetst aan de hand van dwarsverbanden en ontmoetingen tussen kunstenaars, citaten uit brieven die bewaard zijn gebleven of andere overgeleverde persoonlijke getuigenissen. Zoals een citaat van Max Liebermann, die op 26 juni 1913 schreef: 'Ernst Ludwig Kirchner? Kandinsky? Picasso? Duchamp? De expressionisten hebben gewoon geen talent en de kubisten en futuristen al evenmin. Volgens mij is het al gauw gedaan met die dwaze mode - en eigenlijk kan het me niet eens iets schelen. Ze doen maar wat ze willen; ik doe wat ik wil' (blz 106).

TENTOONSTELLINGAGENDA per april 2020

Op deze plek in de *Rond 1900* bent u gewend een tentoonstellingsagenda te vinden. Nu alle Nederlandse musea in ieder geval gedurende de eerstkomende weken gesloten zullen zijn is zo'n reguliere agenda niet op te stellen.

Wel is het zo dat sommige musea hun lopende tentoonstellingen konden verlengen. Ook hebben sommige musea van een aldaar ingerichte tentoonstelling een soort webversie gemaakt. Dat kan een video zijn, een virtuele tour, een serie afbeeldingen van de tentoongestelde werken of anderszins. En dan zijn er ook musea die van hun vaste collectie een deel op internet toegankelijk hebben gemaakt. Hieronder wat specifiekere informatie over online activiteiten voor een zevental musea.

Alkmaar - Stedelijk Museum
stedelijkmuseumalkmaar.nl/collectie-paul-rijkens-audiotour
Collectie Paul Rijkens.
Oorspronkelijke tentoonstellingsperiode: 22 februari t/m 30 augustus 2020.

Nu de tentoonstelling 'Collectie Paul Rijkens', aangekondigd in de vorige *Rond 1900*, niet kan worden bezocht, heeft het Stedelijk Museum Alkmaar de schilder en verzamelaar Henk Helmantel verzocht om een aantal werken uit deze collectie nader voor het voetlicht te brengen en te commentariëren. In een zevental filmpjes, telkens van ongeveer 2 minuten, worden in totaal een tiental werken besproken van respectievelijk Jan Bogaerts (1878-1962),

Jan Sluijters (1881-1957), *Interieur met halfnaakt in stoel - Atelierhoek met model, circa 1912*, Singer Laren, schenking Collectie Nardinc.

Walter Vaes (1882-1958), Jan Sluijters (1881-1957) en Matthieu Wiegman (1886-1971). Overigens is volgens planning deze tentoonstelling t/m 30 augustus te bezoeken en zal er in een later stadium dus waarschijnlijk toch gelegenheid zijn om de tentoonstelling te bekijken. Mogelijk zal dat kunnen plaatsvinden in combinatie met een toelichting door conservator Kees van der Geer (bestuurslid VVNK), maar hier zijn nog geen afspraken voor gemaakt.

Amsterdam - Museum Het Schip
www.hetschip.nl/bezoekers/activiteiten/priverondleiding-bruno-taut-de-fantasie-voorbij
www.youtube.com/watch?v=WW0uQVUlnS4&feature=youtu.be

Woonhuis in Gartenstadt Falkenberg (Berlijn), ontwerp Bruno Taut.

Bruno Taut. De fantasie voorbij.
Oorspronkelijke tentoonstellingsperiode: 6 maart t/m 18 oktober 2020.

De Bruno Taut-expositie was nog maar net geopend (op donderdag 5 maart), maar is nu uiteraard niet toegankelijk voor het publiek. Museum Het Schip heeft echter wel enkele mogelijkheden gecreëerd om een beeld van de tentoonstelling te krijgen. De meest in het oog springende is de mogelijkheid om op de website van Het Schip een (te betalen) privé rondleiding via Whatsapp, Skype of Facetime te reserveren. Maar er is ook een informatief interview (circa 5 minuten) met curator Nadia Abdelkaui, waarin zij het een en ander vertelt over de expositie en daarbij met

name ingaat op de inspiratiebronnen van Bruno Taut.

De VVNK heeft een subsidie aan deze tentoonstelling toegekend en het ligt in de bedoeling de tentoonstelling zodra dat kan te bezoeken.

Assen - Drents Museum
museumtv.nl/tentoonstelling/barbizon-van-het-noorden-en-dan-minidocu.

Barbizon van het noorden.
Oorspronkelijke tentoonstellingsperiode: 24 november t/m 22 maart 2020 (inmiddels verlengd).

De tentoonstelling Barbizon van het noorden, die aanvankelijk zou sluiten op 22 maart, is verlengd tot 13 september. Op de website van museumtv staat een korte rondleiding (circa 5 min) door conservator Annemieke Rens langs een aantal tentoongestelde werken.

Oorspronkelijk zou de VVNK Algemene Ledenvergadering gecombineerd worden met een bezoek aan deze tentoonstelling; het is nog niet bekend of dit alsnog kan gebeuren.

Simon Moulijn, *Drentse boerderij Diphooen*, 1894, website 'Woest en ledig'.

Isaac Israëls, *De koffiepiksters*, circa 1893, Kunstmuseum Den Haag.

Den Haag – Kunstmuseum
www.kunstmuseum.nl/nl/museum/nieuws/virtuele-rondleiding-door-breitner-vs-israels en www.kunstmuseum.nl/nl/museum/nieuws/virtuele-rondleiding-mondriaan-de-stijl
Breitner vs. Israëls, vrienden en rivalen.

Oorspronkelijke tentoonstellingsperiode: 7 april t/m 10 mei 2020.

De tentoonstelling Breitner vs. Israëls zou t/m 10 mei lopen en op het moment van het gereedmaken van deze tentoonstellingsagenda was nog niet bekend of er een verlenging zou komen.

Wel heeft conservator Frouke van Dijke met haar eigen mobiele telefoon een filmpje gemaakt (Virtuele rondleiding door 'Breitner vs Israëls', iets meer dan 20 minuten) waarin zij al wandelend door het museum het verhaal van de tentoonstelling vertelt. Daarnaast heeft het museum nog een tweede filmpje op haar website gezet, enigszins vergelijkbaar met het filmpje van Frouke van Dijke, waarin Kunstmuseumdirecteur Bruno Tempel een

virtuele rondleiding geeft langs de vaste Mondriaancollectie in het museum (Virtuele rondleiding Mondriaan & De Stijl, circa 30 minuten).

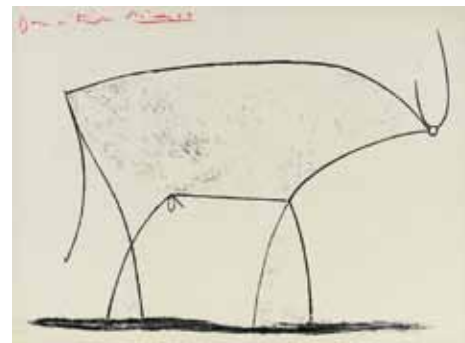
Dordrecht - Dordrechts Museum
www.dordrechtsmuseum.nl/tentoonstellingen/tholen/

Willem Bastiaan Tholen. Een gelukkige natuur.

Oorspronkelijke tentoonstellingsperiode: 9 februari t/m 1 juni.

Voor deze tentoonstelling (zie tentoonstellingsagenda Rond 1900 2020 nr 1) werden 100 schilderijen en 80 tekeningen en etsen, veelal uit particuliere collecties, bijeengebracht. In wat het museum op haar website een 'mini-tentoonstelling' noemt, worden nu 15 van deze werken 'digitaal geëxposeerd'. Een daarvan is het schilderij 'De gezusters Arntzenius' uit 1895. De meisjes maakten deel uit van het gezin dat in hetzelfde huis, maar dan een verdieping lager, woonde als waar Willem Bastiaan Tholen met zijn vrouw Coba Muller woonde, de Kanaalvilla bij de Witte Brug te Den Haag.

Willem Bastiaan Tholen, *De gezusters Arntzenius*, 1895, bruikleen Museum Gouda.

Pablo Picasso, *De Stier*, 1946, Kunstmuseum Pablo Picasso Münster, c/o Pictoright A'dam 2020.

Enschede - Rijksmuseum Twenthe
www.rijksmuseumtwenthe.nl (en dan naar 'Digitale tentoonstelling Picasso & Matisse. Beauty is a line')

Picasso & Matisse. Beauty is a line. Oorspronkelijke tentoonstellingsperiode: 1 februari t/m 24 mei 2020.

Het Rijksmuseum Twenthe heeft als alternatief voor de tentoonstelling 'Picasso & Matisse. Beauty is a line' een uitgebreide digitale presentatie op de website van het museum geplaatst. De presentatie bestaat uit ruim vijftig afbeeldingen van tentoongestelde werken, afgewisseld met een aantal toelichtende teksten, en ook enkele korte filmpjes, waaronder bijvoorbeeld een filmpje van een papier knippende Matisse en een op glas schilderende Picasso. Ook de door Picasso vervaardigde serie van elf tekeningen van een stier maakt deel uit van de presentatie. De laatste van deze serie, stier nr 11, figureert op het affiche voor de tentoonstelling. Ook hier geldt dat op het moment van het maken van deze agenda niet bekend is of de tentoonstelling zal worden verlengd.

Laren - Singer Museum

www.singerlaren.nl

Spiegel van de ziel. Toorop tot Mondriaan.

Oorspronkelijke tentoonstellingsperiode: 14 januari t/m 10 mei 2020.

Sinds het begin van de coronacrisis zet het Singer Museum korte filmpjes op haar website waarin directeur Jan Rudolf de Lorm een korte toelichting geeft op enkele werken uit de tentoonstelling 'Spiegel van de ziel. Toorop tot Mondriaan' (zie tentoonstellingsagenda Rond 1900 2020 nr 1). Onder de filmpjes (telkens van 1 à 2 minuten) die besproken worden bevinden zich het schilderij 'De Passiebloem' (Piet Mondriaan, 1900-1908), 'De Koersweerd' (Ferdinand Hart Nibbrig, ca 1899), 'Uitgang van de Oude St Jans Kerk op de Brink te Laren' (Bosch Reitz) en ook het beeld 'De Denker' (+ 1880) van Auguste Rodin komt in een filmpje aan bod.

Website:

www.singerlaren.nl/nl/pQWX6iL/singer-tv of in Google zoeken met 'Singer tv'.

Kees Maks, *Madeleine-Bastille Omnibus* (detail), Collectie Nardinc, Singer Laren.

Tentoonstellingen uitgebreid beschreven in eerder verschenen uitgaven van *Rond 1900*

Geplande tentoonstellingen, maar data van openstelling onzeker, verlengd of verplaatst:
Hieronder volgen nog enkele tentoonstellingen, oorspronkelijk gepland voor voorjaar 2020, maar die op dit moment dus nog niet toegankelijk zijn; wij raden u aan per museum na te gaan wanneer deze weer opengaan.

Den Haag - Huis van het Boek/Museum Meermannno

www.meermannno.nl

De Gemeenschap: hernieuwd modernisme;
geplande periode 26 april t/m 12 juli, maar inmiddels verplaatst naar 13 juni t/m 6 september 2020.

Deurne - Museum De Wieger

www.dewieger.nl

De modernisten en Lucas Gassel – een oude kijk op het nieuwe landschap;
geplande periode 8 maart - 13 september 2020.

Drachten - Museum Dr8888

www.museumdrachten.nl

Sjoerd Huizinga, de grote onbekende van Yn'e Line;
geplande periode 11 april t/m 26 juli 2020.

Laren - Singer Museum

www.singerlaren.nl

Théo van Rysselberghe. Schilder van de zon; geplande periode 19 mei t/m 27 september;
Larense lichtschilders;
geplande periode 19 mei t/m 16 augustus.

Noordwijk - Museum Noordwijk

www.museumnoordwijk.nl

Uit de schaduw van Max Liebermann: Leo Klein Diepold;
geplande periode 23 mei 2020 – september 2020.

Rotterdam - Kunsthal

www.kunsthal.nl

Extra large. Wandkleden van Picasso en Le Corbusier tot Louise Bourgeois;
geplande periode 28 maart t/m 1 juni 2020.

Utrecht - Centraal Museum

www.centraalmuseum.nl

De tranen van Eros, Joop Moesman, Surrealisme en de Seksen;
geplande tentoonstellingsperiode 15 februari t/m 24 mei (mogelijk verlengd tot 20 augustus 2020).

Veenhuizen - Veenkoloniaal Museum

www.veenkoloniaalmuseum.nl

Jannes de Vries (1901-1986);
geplande periode 22 maart t/m 14 juni; inmiddels verlengd t/m 16 augustus.